

**EUSKAL KATEDRAREN  
MENDEURRENA**



## BILBOKO EUSKAL KATEDRAREN EHUNURTEBURUA

*Bilbon, 1988-VII-1*

*Fr. Luis Villasante*

### **Euskaltzainburuaren sarrera-hitzak**

**Jaun-Andreak:**

Ehun urte da Bizkaiko Diputazioak Bilboko Institutuan euskararen katedra sortu zuela. Gogoangarri da gertaldi hau, bai lehiaketan parte hartu zuten gizon ospetsuengatik, eta bai, eta batez ere, euskararentzat ekarri zituen ondorioengatik. Hori dela eta, Euskaltzaindiari, Bizkaiko Diputazioarekin batean, iruditu zaio behar zuela ospaketa berezi bat egin urte-muga hori gogoratzeko.

Orduan, katedra sortu zenean, alegia, batzuek nahiago zuten euskara bizirik zegoen lekuan jar zedila, adibidez Markina edo Lekeition, baina ez, Bilbo, Bizkaiko hiriburua, aukeratu zen beronen kokalekutzat.

Aureliano Galarza, Gernika aldeko diputatuak, egin zion eskaria Diputazioari, eta honek onartu. Ez zen, noski, lehenengo. Bizkaitik kanpora —Donostian alegia— egin zen lehenago beste saiorik, eta bai, dirudienez, Araban ere, baina oraingo honek beste horiek ez bezalako segida izango du eta horregatik merezi zuen oroipen hau egitea.

Itziar Lakak ateraberriak ditu Katedra honen sorrerari buruzko zertzeladak (1). Lehiaketara sei aurkeztu ziren: Luis de Iza, Pedro Alberdi, Eustaquio Madina, R. M. de Azkue, Miguel de Unamuno eta Sabino Arana Goiri. Azkeneko hirukote hau gerora entzutetsua izango da, bakoitzak bere bidea hartzen duelarik. Unamuno eta Azkue urte berekoak ziren, 23 urteko adina zuten; Aranak, berriz, 22. Baina epaimahaiko jaunek, hautagaien “curriculum vitae” ikusiz, bi hautagai bakarrik hartu zituzten kontutan: Unamuno eta Azkue. 11 boto jaso zituen Azkuek eta 3 Unamunok.

---

(1) ITZIAR LAKA: “Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra” ASJU (1987), 409.

Ez da ongi ulertzen zergatik nahi zuen Unamunok katedra hura beretzat. Dirudienez, ordurako jarrera guztiz tinkoa zuen: Euskalerrriak, alegia, gaztelania behar zuela hartu mintzabide edo ibilgailutzat, eta besteari, euskarari, ehorzketa ospetsu bat egin, eta kito. Baina bego.

Besteak, Aranak, bai, bere egitasmoak aurrera eramateko gogo biziz desiratzen zuen katedra hori, baina Azkuek kendu zion. Eta hortik sortuko da, antza denez, Aranak Azkueren aurka beti izango duen jelsi punta bezalako hori.

Itziar Lakak bere lanean aipatzen du nik neure *Historia de la Literatura Vasca*-n dakardan lekukotasun bat. Eta bai, egia da. 1946. urtean zen. Comillasen kurtsoa bukatu ondoren, Lekeitiora joan nintzen ahaide batzuk bisitatzerara (Fresnedo jaunaren familia, alegia). Eta jaun honek esan zidan: "Bihar Azkue ikusten joan behar dogu. Udaldia pasatzen etorria da". Nik Azkue liburuetatik ezagutzen nuen ordurako, baina aurpegiz ez; orduan ezagutu nuen aurrenengo aldiz. Eta ez dakit zergatik, baina gure elkar hizketa informal hartan kontu hau atera zuen, gero neure Historia delakoan jarri nuena: Aranak, alegia, bisita bat egin ziola, arren eskatuz, utz ziezaiola berari klaseak ematen; soldata, orde, osozorik Azkuerentzat gelditzen zelarik. Azkuek, jakina, ezezkoa eman zion proposamen honi.

Baina, gura edo gura ez, Azkuek gerora aurrez-aurre izango du beti Arana eta Aranatarren eskola.

Ni ez naiz hasiko hemen katedra haren historia egiten, zer arrakasta izan zuen, zer irakaspen-mota ematen zen, nolako fruituak ekarri zituen etab. aztertzen. Baina hau behintzat oker egoteko arrisku handi gabe esan daitekeela uste dut: ez zela, alegia, katedra horren fruiturik txikiena izan Azkue bezalako euskal langile handi bat sortaraztea. Bai. Azkue apaiz-karrera bukaberri zen. Diputazioak eman zion izendapen honekin Apezpikutegiak ez zion loturarik dakarren elizkargu edo obligaziorik jarri, eta hala libre geldituko da euskal gauzei lotzeko. Eta hark bere bizi guztian leialki erantzungo dio eginbide honi. Beste fruiturik lortu ez balitz ere, horrexegatik bakarrik katedra horrek sortzea merezi zuen. Neurri handi batean horri esker izan dugu Azkue bezalako langile handi bat euskal gauzetan.

\* \* \*

Baina kasu eman diezaiogun aldiari, histori uneari. Izan ere, orduan, eta Bilbon preseski, zerbait berri sortzen da, eta sortzaileak Arana eta Azkue izango dira. Bilbo, hiri handi, zabal eta aberats bihurtzen ari den unean, eta bertan euskarak krak egiten duen unean, zer da eta orduan-txe, hain zuzen, gertatzen da fenomeno berri hau.

Azkue berak, euskal katedraren sorrerari buruz mintzo dela, hauxe esango digu: “Bizkaiko aldundiaren orduko asmoa gora andikoa izan zan euskera zarrari indar berriak zainetartzeko. Orduan asi ginan Arana-Goiri ta ni, ateko aldeari bizkarra emanez, barrura begira, nola edo ala lanari ekin ta ekin” (2).

Eta orduantxe sortzen da Mitxelenak hiperbizkaieraren izenaz bataiatu duen fenomeno bitxia:

“Desde hace años, acaso desde finales del siglo pasado, ha hecho estragos el deliberado empeño de confundir el vizcaíno con lo que yo he llamado —no sin acierto conceptual, y que se me perdone la petulancia— hipervizcaíno, formado con solo aplicar la regla que sigue: algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que tiene menos copartícipes o, en otras palabras, en la medida en que no es vasco común” (3).

Eta nik esango nuke erregela bera euskarari orokorrean ezarriz, orduan jaiotzen dela hipereuskara deituko genukeena ere. Zerbait euskara izango da, noiz eta ez baitu beste hizkuntzetatik hartutako fitsik. Azkue gaztea oso iraultzaile agertzen zaigu urte haietan. Hori egiaztatze-ko aski da katedra hau sortu eta hiru-lau urte geroago agertu zuen *Euskal Izkindea* aztertzea (4).

Itziar Lakak aipatzen du Arrola izeneko jaun batek katedra honetan ematen zen irakaspenari buruz dioena:

“Ya que se habla de ese asunto, he de manifestar que yo concurrí un año a esos exámenes y no entendí una palabra del vascuence que en esa cátedra se enseña; y por ello propondría que se suprimiera esa enseñanza o se diera en otra forma” (5).

Ikusten denez, purismorik amorratuenean irakasten zen, nunbait, hizkuntza. Eta hori egiten zen euskara biziak Bilbon krak egiten zuen unean berean.

Beharbada fenomeno bitxi honek izan du antzekorik beste hizkuntza batzuetan ere. Heberkera, esate baterako, herri-hizkuntza bizi bezala

(2) AZKUE: *Euskalerrriaren Yakintza*, 1935, 8.

(3) MICHELENA L.: “Lengua común y dialectos vascos” ASJU (1981), 300.

(4) Zein diren, ustez, euskal aditzaren formarik zaharrenak, eta beroiek erabiltzera jarriko da. Ikus Azkue berak *Hiztegiaren* hitzaurrean dioena, VIII. orrialdean.

(5) *Boletín Oficial de la Provincia de Vizcaya*, 1899.eko Maiatzaren 20a; Itziar Lakak aipatua, o. cit., 417, 22. oharrean.

galdurik zegoen Jesukristo jaio zenerako. Hirurehun urte lehenago arameoa bilakatu zen juduen herri-hizkuntza, baina hori bai, judutar eskola-tuek heberkeraz idazten zuten, eta heberkera guztiz garbian idatzi ere. Hala irakurtzen dugu *Les Langues du Monde* delakoan (6). Herrian ez da gehiago hitz egiten, baina ordainez edo erreazioz talde landu hauek ez nolanhiko heberkera, baina guztiz garbi-aratza erabiliko dute.

Baina goazen aitzina. Urte asko geroago, 1925. urteko **Euskera**-n “Txukuneria” izenez artikulua bat idatziko du Azkuek. Bertan esaten du badela gure artean gaitz bat, greko izenez deitu behar balitz, “katharinitis” deitu beharko litzatekeena. Kataroak, dakizutenez, Erdi Aroko hereje batzuk izan ziren, eta hitz horrek *garbiak* esan nahi du. Azkuek aitortzen du bera ere gaitz horretaz behiala kutsatua egon zela, baina jadanik sendatutzat jotzen du bere burua (7).

Halere, esan behar da Purismo-mota baten sortzaile eta zabaltzaile bilakatu zela Azkue, bereziki *Hiztegia* zela medio. Purismo-mota hau ez dator bat Aranaren purismoarekin, baina azken finean ez daude bata bestetik hain urrun ere.

Hizkuntzan sendo sustraiturik dauden hitz asko eta asko, erdarati-koak direlako, hiztegitik kanpora utzi ditu Azkuek, edo hiztegian agertzen badira, galde-marka batekin edo birekin susmo txarrekotzat joak agertzen dira. Gero, jakina, horiek utzitako hutsarteak betetzeko, ordezkoen bila ibiliko zaizu. Bai. Hiztegia egitean, hitz autoktonoen bila dabil Azkue, baina autoktonotzat jotzen dituenak askotan jatorriz kanpotarrak dira berak ere, edo iratxo batzuk besterik ez dira: horrela zabaldu dira gure mendean *arnari*, *margo*, *enparantza*, *bereter* etab.; eta beste batzuk, jatorriz euskaldunak izanarren, esparru txiki batean bakarrik dira ezagunak. Adibide salatari bat aipatzeagatik, *denbora* hitzarena aipatuko dugu. Azkuek bere hiztegian honela dio: “Denbora = tiempo (??). Debe desterrarse esta palabra, usando en su lugar las voces que aún existen en el pueblo”. Eta *aldi* hitzean esaten du: “tiempo, en su sentido de duración de los seres y época de sucesión”. Mitxelenak, berriz, OEHN esango du *aldi* dela “Vez, turno, momento, tiempo concreto”; eta beherago: “A partir de Azkue se comienza a emplear también como sustitutivo de *denbora*, que, salvo en bersolaris y escritores populares, prácticamente desaparece en las primeras décadas de este siglo” (OEH, *aldi*). Horra Azkueren hiztegiak izan duen eraginaren argibide bat.

Baina dena irabaztea izan ez bazen ere, dena galtzea ere ez zen izan. Orduan egiten da hizkuntza gaitu eta duintzeko ahalegin irmo eta sendo

(6) *Les Langues du Monde*, CNRS, 1952, 114.

(7) AZKUE: “Txukuneria”, **Euskera** VI (1925), II-III, 4-21.

bat, ondorio gabe geldituko ez dena. Bi gidari nagusiak Arana eta Azkue izan ziren, baina bada horien inguruan besterik ere: Etxeita Manilako alkate izana, Txomin Agirre, Kirikiño, Eguzkitza, Eleizalde, Ibargutxi, Arriandiaga, Zabala-Arana, etab. Bakoitzak bere ñabardurak ditu, noski, eta ezin sar daitezke denak zaku berean. Hor da Altube ere; honek bortizki arbuaiatuko du hitzen gehiegizko purismoa, bai Aranarena eta bai Azkuerena ere; baina gero, zer da eta, berak sartuko digu beste purismo-mota bat, sintaxiarena. Eta hor da Urquijo, bilbotarra edo deustuarra berau ere. Honek garbi ikusiko du, zerbait iraunkorrik egingo baldin bada, tradizio zaharra kontutan hartu behar dela, eta hasiko da idazle zaharrak –Sarako Etxeberri, Axular etab.– berriz argitaratzen. Egia esan, orduko giro hartan ez du izango arrakasta handirik, hasieran behintzat. Gehienek ez dute ulertzen zertarako hustutzen zuen bere sakela jaun honek hain euskara txarra duten idazleak argitaratzen. Honekin ez dut esan nahi Azkue batek ez zituela ikusten Axularren balioak; ikusten zituen, bai, baina berezketak eginez beti ere. Hau izango da Azkueren bereizgarri ezagun bat: herri-zale izan nahi du, baina zuzenketak, salbuespenak eta berezketak eginez beti ere.

Orduan zabaltzen da gure artean ortografia berria ere: “K”ren erabilerera, etab. Honetan urte batzuk lehentxeago hasiak ziren Iparraldekoak. Jakina denez, letra honi, “K”ri, amorru gaitza agertuko dio Unamunok.

Eta orduan sortu zen joairak izango du eraginik Bizkaitik kanpora ere. Gutxi asko Hegoalde guztira zabalduko da.

Baina honako hau esan behar dela uste dut: erizpide argi eta sendo ezarritako batzuen faltaz, euskal literatura gure mendean, Hegoaldean behintzat, mutur batetik bestera ibiliko da, gehiegizko purismotik gehiegizko zabarkeriara. Hori nolabait konpontzeko, Agiri bat eman zuen Euskaltzaindiak 1959. urtean, zein den euskal hitza erabakiz, baina behar den oreka ez dakit oraindik lortu den (8).

\* \* \*

Bukatzeko, zilegi izan bekit oraintsuko aurkipen baten berri gaur hemen ematea. Bilbotar bati buruz da, hain zuzen, eta uste dut baduela zer-ikusit ukitu ditugun gaiokin.

Igaz, Euskaltzaindia Zarautzen bildu zenean, egin nuen Juan Mateo Zabalaren aipamena Zarauzko frantziskotar mixiolarien kolejoan bizi izan baitzen. Eta beste gauzen artean esan nuen nola azken urteotan azaldu diren bi sermoe-liburu eskuz idatziak eta bilbotar ospetsu horrenak direnak. Orain esan behar dut, bada, hirugarren bat agertu dela, non eta Jerusalem, hango frantziskotarren komentuan.

(8) “Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz”, *Euskera* (1959), 214.

Gauza honela izandu da. Aita Nikolas Zumalde, erromesekin hemendik hara maiz joaten denak, eskutitz bat egin zidan, hauxe esanez: bazela, alegia, hango konentuaren ekonomatoko artxibategian euskarazko liburu bat, eskuz idatzia, baina egilea ezezaguna zela eta ia egin al nezakeen zerbait hori jakiteko.

Zumalde horrek, bada, orrialde batzuen fotokopiak bidaliz batera, autorea nor izan zitekeen arakatzeko eskatzen zidan. Aitortu behar dut bat ere gogorik gabe hartu nuela eskari hori. "Nola arraio jakin nezake nik Jerusalemene dagoen liburu baten egilea nor den?", galdetzen nion neure buruari. Egun batzuk pasatzen utzi nituen orriak zabaldu gabe. Azkenean ikusi nituen: Gabon eguna zen, mendian gertatuko zitzaidan erorikoa baino egun batzuk lehentxeago, eta ikusi hutsarekin ez nuen zalantza-izpirik izan: "Hau Juan Mateo de Zabala da. Oso ondo ezagutzen dut Aita horren letra", esan nuen. Eta hala jakin arazi nion Zumalderi.

Hemen duzue liburu horren fotokopiazko ale bat, eta gaur Euskaltzaindiko bibliotekarako, hots, "Azkue Biblioteka"rako uzten dut. Titulua honela du: *Euskerazco Misiñoetaraco Doctrinaac ta sermoiac*.

Nola joan zen liburu hau Jerusalemenera? Hori ez dut jakin oraindik, baina gauza ez da hain gertagaitza. Badakizue Lur Sainduko santutegirik gehienak frantziskotarrek zaintzen ditugula, mundu guztiko frantziskotarrek, alegia, eta frantziskotar euskaldunik aski egon izan da han. Segur aski, Mendizabalen esklaustrazioa gertatu zenean edo pixka bat geroago, hara joan zen fraideren batek berekin eramango zuen liburua; ordurako Aita Zabala hila zen; fraide horrek agian pentsatuko zuen handik itzultzean liburu horrek mesede egingo ziola sermoiak prestatzeko etab., baina han hilko zen, eta beste fraideek, liburuaren kaligrafia ederra ikustean, gorde egin zuten.

Aita Zabala joan-mendearen lehen erdikoa dugu. Berak ezagutu zuen euskal giroa eta joan-mende horren hondarrekoa ez dira berdinak, nahiz eta guztiz desberdinak ere ez izan. Aita Zabalak beti idazten du bizkaieraz eta ardura eta kontu handiz lantzen du bere hizkera. Gizon jakintsua da, herriko euskara sakonki aztertu duena. Bera ere purista da, eta uste dut hizkuntza guztiek, eta bereziki hizkuntza ñimiñoek, behar dutela beren nortasuna gorde eta zaindu, eta beraz on dela neurri bateko purismoa. Baina Aita Zabala bilbotarrak badu sena eta badaki behar diren neurriak gordetzen. Horregatik uste dut alde bateko eta besteko nabarmenkerietatik geure burua gordetzeko, gidari ona dugula Aita Juan Mateo Zabala bilbotarra.

Eta besterik ez.



## EUSKAL KATEDRAREN LEHIAKETA ETA ERAGINA

*Bilbo, 1988-VII-1*

*Jose Antonio Arana Martija*

Resurrección Maria de Azkue, Bizkaiko Aldundiak sorturiko Euskal Katedraren arduradun izendatua izan zenetik, ehun urte bete dira aurtengo Ekainaren 8an. Eta bere garaian garrantzi handia izan zuen izandatzeko hau ospatzera eta aztertzerako goaz Euskaltzaindiak eta Bizkaiko Foru Aldundiak antolatuta duten eginkizun honetan. Garrantzitsua iruditzen zait orduko lehiaketa, partaideen artean hiru bizkaitar ospetsu nabarmendu zirelako eta katedrak berak eta izendapenak ondorio itxaropengarriak ekarri zituztelako euskarak orduan behar zuen bultzapen eta berpizterako.

Ez da gaurkoa soilik, mendeurrenaren une honetan, gaiak eragin duen interesa, luzea baita honetaz bibliografía, nire lanaren azkenean ikus dezakegunez. Lehenago argitaratuak diren ikerlanetan azaltzen diren xehetasunak ez ditugu hemen gaur errepikatuko eta lehiaketaren historia jakin nahi duenak honako lan hauetara jo beharko du: Lino Akesolo, Manuel Basas, Itziar Laka, Manuel Llano Gorostiza eta Martin Ugalde jaun andreak idatzi eta argitaratutako lanetara, noski. Baina gehiena esanda egon arren, badira zalantzak eta iluntasunak, eta aipagarri izan daitezkeenak ez esandakoen artean. Gaurko hizlariak halako ildotik saiatuko garelakoan nago. Nere aldetik katedraren irabazle eta lehen Euskaltzainburu izan zen Azkue jauna izango da ikerlanaren ardatza.

Dena den, gaia bideratu eta mugatzeko, lehiaketaren historiatxo bat ematea egokia iruditzen zait. Pablo Alzola Minondo, donostiarra (1841-1912) Bizkaiko Diputazioaren Lehendakaria zelarrik, 1887.eko Azaroaren 8an Mungiako semea zen Aureliano Galartza Diputatuak dohainko euskal katedra bat sortzea proposatu zion Aldundiari. Ez zen hau izatez asmo berria, 1841.eko Apirilaren 2 eta 4an Bizkaiko Batzar Nagusiek Bilbon Institutu berria sortu zutenean Euskal Katedra bat bertan antolatzea asmatu bait zuten, geroago, 1860 inguruan, Fray Jose Antonio Uriarte frantziskotarrak (1812-1869) bultzatu zuen ideia berbera. Hogeita hamabost urte geroago, 1876.eko Urriaren 6an Camilo Villabaso Diputatuak proposamen berbera egin zion orduko batzarrari. Ordutik 1888 data

arteko hamaika urteen zehar, beste Diputazioek aurrea hartu zioten Bizkaikoari. Araban, *Lau buru* aldizkariak 1883.eko Irailaren 2an dioskunez,

...El claustro de Profesores del Instituto de Vitoria se ocupa actualmente de llevar a cabo la instalación de una Cátedra de vascuence

Derrigorrezkoa zen orduan euskararen irakaskuntza berreskuratu eta nonbaiten kokatzea, Gasteizko irakasle horiek beharrezko asmo hori burutzen ari ziren urte berean kendu zitzairen Udalei maisuak izendatzeko eskubidea eta. Maisu erdaldunak izendatzen zituzten goitik behera eta erabaki horren kontra azaldu ziren behin baino gehiagotan beste batzuren artean Aran-Goiri eta Azkue bera. Izkribuetatik aparte gogora dezagun lekeitiarrak musikatutako *Vizcaytik Bizkaira*. Azkuek zarzuelatxo hau estreinatu zuen urte berean, Gipuzkoako Diputazioak, 1895.eko Azaroaren 12an udalek maisu euskaldunak izendatzeko eskubidea eskatu zuen. Alperreko eskaria zeren eta sei urte geroago, 1902.eko Otsailaren 15ean izendatutako maisu erdaldunek Gipuzkoan euskaraz hitz egitea ez galaraztea eskatu beharrean aurkitu zen Diputazioa. Alperrekoa eskari hau ere: 1902.eko Azaroaren 21eko Erret Dekretuak erdara hutsean irakaskuntza burutzea inposatu zuen.

Baina goazen berriz euskal katedraren harira. Gipuzkoari dagokionez, *Euskal Erria* aldizkariak (1886-6-10, 213. zenbakia) ematen digu lurralde honetako katedraren berri: Euskal Loretako Jokoen eskaria onartuz, 1886.eko Ekainaren 7an erabaki zuen Gipuzkoako Diputazioak euskal katedra bat sortzea. Aldizkari berean (1886-9-20) ikus dezakegu Jose Gaspar Oregi apaiza katedradun izendatua izan zela, bera bakarrik lehia- ketara aurkeztu zelarik. Hamahiru urteren zehar iraun zuen katedra honek, 1899an ezabatua izan bait zen.

Nor zen Gipuzkoan euskararen irakaskuntzarekin arduratu zen apaiz hau? Sorailuzen jaioa omen zen, 1840an, Jose Gaspar Oregi Aranburu jauna. Dakigunetik, katedra lortu ondoren, Maria Cristina erreginari euskarazko klaseak ematen dihardu zuen 1887.eko udan. Hainbat euskalzale- rekin harremanetan ibili zen eta, nola ez, Edward Spencer Dodgsonekin ere bai; olerki bat zuzendu zion honek, Aita Santiago Onaindia-ren *Euskal Literatura* delakoan ikus dezakegunez (III, 215-216 orr.). Azkuerekin ere izan zituen harremanak eta lankide zirenez Bizkaiko eta Gipuzkoako euskal katedretan, *Euskal Izkindea* igorri zion bizkaitarrak 1891.eko Irailaren 26an. Eskerroneko erantzuna eman zionean, hara zer ziotson gipuzkoarrak:

”Nire, ai!, Donosti dontsu onetan Euskarak duan baño ikasle geiago ez izatea ezin geiagoraiño mingarri bazait ere, zeñi erakutsi daukadan bitartean, gure ikastegi onetako argijariorik onena paregabeko zure Izkinde bikañ au izango zaigu”.

Benetan harrigarria erantzuna, Bizkaierazko Gramatika bait zen Azkue-rena. Oregik erabiltzen zuen irakasteko metodoa eta irakasten zuen eus-kara moeta izan omen katedra ezabatzeko zioa. Gero, 1905ean Donostia-ko Artzain Onaren Elizan aurkitzen dugu Oregi jauna Gasteizko Gida Eklesiastikoak azaltzen digunez.

Nafarroan Euskal Katedra sortzeko ahaleginak ere *Euskal Erria* aldiz-karian (1886-11-10, 228 zenbakia) ikus ditzakegu. Kontutan izan behar dugu Arturo Campion jaunaren *Gramática de los cuatro dialectos literarios del euskara* 1884-1885 urteetan kaleratua zela. Juan Maria Lekuonak esan didanez, bere osaba on Manuel Lekuonaren osaba izan zen Migel Antonio Iñarra Mitxelenak (1864-1898) irabazi zuen Iruñeko Euskal Kate-dra 1897an.

Beraz, Bizkaian baino lehenago emanak baziren euskal katedrak sortzeko urratsak, gure lurralde honetakoa izan zen bizitza luzeagoa eta eraginkorragoa eduki izan zuena.

Galartza jaunaren proposamena erregistratu ondoren, eta Gipuzkoa-ko Diputazioetik hartutako argibidea aztertuta, Fomentoko Batzarkideek (Angel de Uria, Esteban A. de Azillona, Pascual Larrazabal eta Fernando Landetxo jaunek osotzen zuten Batzorde hau), katedra sortzearen alde jarri ziren Azaroaren 17an. Hurrengo egunean gertatu zen eztabaida oso berezia izan zen: Diputatu oroek onartu zuten Fomentoko Batzordearen erabakia, baina katedra non kokatzea izan zen batzar luze baten gaia: Bilbo, Durango eta Markina aldeko taldeak bildu ziren. Bilboren alde eman zuten lehen botua, Uria, Galartza, Urizar, Torres Vildosola, Jauregi, Landetxo, Orbe, Goioaga, Basterra eta Alzola buruak. Markinaren alde agertu ziren: Larrazabal, Bolibar, Azillona eta Apoita. Lehendabizi Durangon kokatzearen alde azaldu baziren Urizar eta Orbe, Bilbon Mar-kinan baino hobeto egongo zelakoan, Bilboren alde jo zuten azkenean bi diputatu hauek. Beraz, bozketaren arauera, Euskal Katedra Bilbon koka-tzea erabaki zen.

Hurrengo urteko Otsaila arte ez zen beste erabakirik hartu. Hil honen 15ean Bizkaiko Boletinean iragarki bat jartzea erabaki zen, Otsaila-ren 17an agertu zena, hain zuzen. Martxoaren 31 jarri zen epemuga eskariak aurkez zituzaten lehiakideek. Epea bukatu zen egunean lau ziren azaldu ziren eskariak, jaun hauenak hain zuzen: Resurreccion Maria de Azkue, Sabino Arana Goiri, Pedro Alberdi eta Miguel de Unamuno. Hurrengo egunean, postaz sasoiz jarria, heldu zen postgarren eskaria, Eustakio Madina jaunarena. Aldundiaren Artxibategian datzan espedien-tean ez da agertzen Luis Itza Agirre jaunaren eskaria, baina Azkuek dioskunez (Ikus Aita Lino Akesoloren lana) hau ere lehiakide izan zen. Pedro Alberdi, oster, ez du Azkuek aipatzen.

Maiatzaren 28an Juan Pantaleon Aranzibia, Aldundiko Idazkari Nagu-siari agindu zioten, lehiakideen merituak aztertuz, hauen arauera lerroka-

da bat presta zezala. Batzorde berezi bat ere izendatua izan zen gai honetan azken erabakia hartzeko: Buru, Uria, eta kideak, Larrazabal, Azillona, Landetxo eta Torres Vildosola. Hurrengo egunean, Maiatzaren 29an Aranzibiai batzordeari eman zion eritzia hau izan zen:

Carece en absoluto de competencia el suscrito para juzgar trabajos literarios sobre la lengua vascongada, pues que sus conocimientos en la materia no pasan de los rudimentarios que pueda tener toda persona que habla la nativa, pero sin hacer estudio alguno de su literatura, y por consecuencia, para apreciar los presentados por los aspirantes a la cátedra que para su enseñanza tiene acordado establecer la Excm. Diputación, ni para emitir opinión respecto de los conocimientos científico-literarios que estos reúnan y que son necesarios para dedicarse con fruto a la enseñanza de una lengua, cuyo origen se remonta a la edad prehistórica y cuyos monumentos literarios son hartos escasos por desgracia.

Sin embargo, en cumplimiento de lo que se ordena por V. S., he de exponer con todo respeto el concepto que me merecen los títulos profesionales de cada uno de los aspirantes y la aptitud que, por su virtud, puede suponerse en ellos.

Entre éstos el que naturalmente ocupa el primer lugar, es el de D. Miguel de Unamuno y Jugo, Doctor en Filosofía y Letras, por ser ésta la única carrera de carácter oficial que supone conocimientos especiales en materias literarias y filológicas, máxime, cuando como el Sr. Unamuno, han sido calificados con la nota de Sobresaliente los exámenes que sufrió en las asignaturas de Lengua griega (1.º y 2.º curso), Literatura Griega y Latina, Literatura Española, Lengua Hebrea, Lengua Arabe, Historia crítica de la literatura española y Sanscrito, habiendo obtenido la misma nota de Sobresaliente en los ejercicios de la Licenciatura y el Doctorado de la Facultad expresada.

En segundo término debe figurar D. Resurrección M.<sup>a</sup> de Azcue, Bachiller en Sda. Teología, quien ha acreditado haber hecho sus estudios con notable aprovechamiento, si bien es cierto que éstos no tienen relación directa, ni inmediata con la literatura y filología.

Y no presentando títulos profesionales los demás Sres. solicitantes, el suscrito, por las razones expuestas al principio, se abstiene de emitir opinión respecto de los mismos.

Es cuanto puedo manifestar respecto de este punto, evacuando el informe ordenado por V. S.

V. S., no obstante, con superior ilustración consultará a S. E. lo que estime más acertado.

*Bilbao 29 de Mayo de 1988.  
El Secretario  
Juan P. de Arancibia*

Ikusten dugunez, lehenengo baheak, Azkue eta Unamuno izan ezik, beste guztiak lehiaketatik kanpo utzi zituen. Eta gero ikusiko dugunez batzordekoek ere bi izen hauekin jokatu zuten katedraduna izendatzeko. Beste joera bat asma dezakegu Sabino Arana Goirik Jose Arriandiagari Sukarrietatik 1901.eko Abuztuaren 15ean idatzitako gutuna kontutan hartzen badugu (*Muga*, 17 zenbakia, 1981, 43-47 or). Bertan dio Sabineek batzordeko gehienak bere alde zeudela eta Larrazabal diputatuak Azkueri bide zabala uztea eskatu ziola. Larrazabal Azkueren alde zegoela argi ikus dezakegu hurrengo txostenean, baina gauzak zeuden zeudenan ikusita, ez zuen Aranak atzera egin beharrik.

Ekainaren 6an, Aranzibiaren eritzia irakurri ondoren, eman zuten batzarkideek Azkue edo Unamunoren aldekoa. Uria, burua, eta Landetxo Unamunoren alde azaldu ziren eta Larrazabal eta Azillona Azkueren alde. Hona hemen bi bikoteen txostenak:

Excma. Diputación Provincial de Vizcaya.

Excmo. Dr.

Los Diputados que suscriben enterados del expediente promovido a consecuencia de la provisión de la cátedra de lengua vascongada, creada últimamente por V. E., tienen el honor de manifestar: Que han examinado detenidamente y con toda escrupulosidad las instancias presentadas por los solicitantes, con los documentos que a cada una de ellas acompañan. Han visto también el informe emitido sobre el particular por el Secretario de V. E. y de acuerdo con él, los suscritos son de parecer que, a fin de que la elección recaiga en el aspirante más apto, y sea lo más acertada posible, se hace preciso estudiar los títulos que aquéllos presentan y que acreditan su competencia para el cargo a que aspiran.

Examinados con este criterio todas las solicitudes que se han presentado, los firmantes ni vacilan en asegurar que el aspirante que debe figurar en primer término es el Sr. D. Miguel de Unamuno y Jugo, Doctor en la Facultad de Filosofía y Letras, y único que posee un título profesional de carácter oficial, título que supone conocimientos especiales en materias filológicas y literarias; y que ha sido calificado con nota de Sobresaliente en las asignaturas de Lengua Griega (1.º y 2.º curso), Literatura Griega y Latina, Literatura Española, Lengua Hebrea, Lengua Arabe, Historia crítica de la Literatura Española y Sanscrito, habiendo obtenido la misma nota de Sobresaliente en los ejercicios de la Licenciatura y el Doctorado de la expresada facultad.

Los Diputados que suscriben deben hacer constar que al anunciarse la vacante de la plaza de profesor de vascuence, se hallaba ausente de Bilbao el Sr. Unamuno; pues estaba en Madrid haciendo unos ejercicios de oposición a una cátedra vacante en este Instituto provincial de 2.ª enseñanza, por cuya razón no acompañó trabajo alguno a su

instancia; pero pueden citar, entre otros trabajos hechos por el Sr. Unamuno relacionados con el Vascuence, los artículos publicados en la Revista de Vizcaya acerca del elemento latino en el idioma vascongado, y el Discurso leído por dicho Sr. en el acto del Doctorado en el que hace un detenido estudio sobre el idioma vascongado, teniendo asimismo entre manos actualmente un Diccionario Vasco-Castellano, tanto del lenguaje comúnmente hablado como del clásico y literario.

También tiene publicadas diferentes composiciones de menor importancia, así en prosa como en verso escritas en vascuence; habiendo dado gallardas muestras de sus conocimientos en la lengua vascongada en las sesiones públicas organizadas por el Fok-Lore Vasco-navarro de esta Villa.

Todos estos hechos son razones que, a no dudar, dan garantías suficientes de las especiales circunstancias que concurren en el Sr. Unamuno; y por tanto los Diputados de la Comisión de Fomento proponen a V. E. se sirva designar al citado Sr. Unamuno para el cargo de profesor de la lengua euskara, cargo que está más en armonía con la Facultad de Filosofía y Letras que ejerce dicho Sr. Unamuno que no con la de Teología que acredita el Sr. Azcue, por cuanto esta última facultad carece del carácter profesional que aquélla tiene.

V. E. sin embargo, acordará, con superior ilustración, lo que estime más acertado.

*Bilbao 6 de junio de 1888*

*Excmo. Sr.  
Angel de Uria  
Fernando de Landecho*

Excma. Diputación Provincial de Vizcaya.

Excmo. Sr.

Los suscritos Vocales de la Comisión de Fomento han examinado el expediente instruido con motivo de la provisión de la cátedra de vascuence que V. E. acordó crear recientemente.

Entre los solicitantes, los únicos que aparecen con títulos profesionales que acrediten su aptitud para el mejor desempeño del referido cargo son los Sres. D. Miguel de Unamuno y Jugo, Doctor en Filosofía y Letras y D. Resurrección María de Azcue, Bachiller en Sagrada Teología. Ambos han hecho sus estudios con notable aprovechamiento y han obtenido en ellos las mejores calificaciones.

Los Diputados que suscriben, sin desconocer que el Sr. Unamuno presenta un título de carrera oficial que supone conocimientos especiales en materias literarias y folológicas, entienden, sin embargo, que el Sr. D. Resurrección María de Azcue reúne mayores condiciones de

idoneidad, no sólo por su carácter sacerdotal del que es tan propia la misión docente, sino por la competencia y suficiencia que ha demostrado tener en el conocimiento de la lengua vascongada, como lo acreditan los trabajos que tiene presentados; el uno con el título de “Leyenda en prosa vascongada, basada en un hecho histórico acaecido en las aguas del Cantábrico hacia el año 40 de este siglo”, y el otro con el de “Ensayos de algunas materias sobre la Gramática Vascongada”, circunstancia que no se ha acreditado por el Sr. de Unamuno.

En vista de estas consideraciones los que suscriben tienen el honor de proponer a V. E. para ocupar la plaza de profesor de lengua vascongada al citado S. D. Resurrección de Azcue.

V. E. no obstante, acordará lo que estime más acertado.

*Bilbao 6 de junio de 1888*

*Excmo. Sr.*

*Pascual de Larrazabal*

*Esteban A. de Acillona*

Azkenean, gai hau tartean zelarik, bildu zen Diputazioa Ekainaren 8an. Bilera honen agiriak hau dio:

Excma. Diputación Provincial de Vizcaya.

Sesión ordinaria del día 8 de Junio de 1888.

“Acto continuo se dio lectura al informe de la Comisión de Fomento y voto particular que a continuación se transcriben.

(Aquí el informe y voto particular).

Abierta discusión sobre las propuestas precedentes, manifestó el Sr. Larrazabal que es cierto que en la convocatoria no se exigía como condición precisa la presentación de documentos que acreditaran los conocimientos de los aspirantes en el idioma “Euskaro”, sin embargo, todos éstos, a excepción del Sr. Unamuno, habían acompañado a sus solicitudes trabajos más o menos importantes, distinguiéndose entre ellos los dos del Sr. Azcue, titulado el uno “Ensayo de algunas materias acerca de la Gramática Vascongada” y el otro “Una leyenda en prosa vascongada, basada en un hecho histórico, acaecido en las aguas del Cantábrico hacia el año 40 de este siglo.”

Además hizo notar también que el Sr. Azcue había obtenido en todas las asignaturas de su carrera la nota de Sobresaliente, lo que acredita la brillantez con que había hecho sus estudios, añadiendo que aunque no pueda negarse, como lo hizo constar desde un principio, los méritos literarios y excepcionales cualidades que reúne el Sr. Unamuno en su carrera de “Filosofía y Letras”, lo que se complace en reconocer, esto no obstante, no habiendo acreditado su suficiencia para el idioma

“Vasco”, como lo ha hecho el Sr. Azcue, debía ser designado este último para el cargo que se trata de proveer, sin que obste a ello el que el Sr. Unamuno tenga trabajos particulares sobre este punto, puesto que la Comisión los reconoce y bien pudo haberlos remitido desde Madrid como lo hizo el Sr. Azcue desde Salamanca.

El Sr. Landeche expresó a su vez que como ya se decía en el informe, el Sr. Unamuno se hallaba accidentalmente en Madrid cuando se anunció el concurso, ocupado en los ejercicios de oposición de la Cátedra de Psicología, Lógica y Ética, vacante en el Instituto Vizcaíno, por cuya causa no pudo remitir trabajo alguno sobre el idioma vascongado, mientras que el Sr. Azcue, se hallaba estudiando en Salamanca, y por lo tanto, teniendo allí todos sus trabajos, pudo remitir los que obran en el expediente pero que, como los hechos citados en el informe respecto al Sr. Unamuno eran exactos, a los mismos se refería. Citó también, las brillantes calificaciones obtenidas por el Sr. Unamuno en sus exámenes y grados en la Facultad de Filosofía y Letras, única que supone conocimientos especiales en materias filológicas y literarias.

El Sr. Uria, abundando en las mismas ideas expuestas por el Sr. Landeche manifestó, que no podía admitir como hecho exacto el citado por el Sr. Larrazabal, de que el Sr. Azcue, había acreditado su suficiencia en el idioma vascongado, pues tan sólo se sabía que éste había predicado en vascuence un sermón en Lequeitio, lo cual demostraba únicamente que lo hablaba, pero no que tuviera conocimientos bastantes para enseñarlo científicamente, pues, sabido era, que la gran mayoría de los que hablan el vascuence, no conocen su gramática, al paso que el Sr. Unamuno, tanto en sus escritos, como en sus obras y conferencias, había demostrado conocer su estructura y gramática y lo hablaba tan bien como el Sr. Azcue.

El Sr. Larrazabal manifestó contestando al Sr. Uria, que si algo fijaba éste su atención en los documentos que los Sres. Azcue y Unamuno acompañan a sus instancias, observaría por las notas obtenidas por el primero en su Carrera Mayor, que tiene grandes motivos para conocer perfectamente la estructura gramatical, estrañándole, por lo tanto lo que acababa de decir dicho Sr.

Replicó el Sr. Uria que los conocimientos de la Carrera Mayor a que alude el Sr. Larrazabal, se refieren a los de Sagrada Teología y no a los de la lengua vascongada, que es la que ha de enseñar el que sea nombrado por la Diputación.

El Sr. Basterra manifestó que no se podía formar un juicio exacto y verdadero, pues tanto los dictámenes de la Comisión como las explicaciones verbales dadas por algunos Sres. Diputados en pro de cada uno de los candidatos por que abogan, adolecen a su juicio de una falta, cual es la de no constar oficialmente a la Diputación la certeza de los hechos en que se fundan, y esta falta tiene por causa el no haberse anunciado en la convocatoria que los solicitantes presentaran trabajos de cierta índole, que de haberse hecho así es bien seguro que se



hubiera podido juzgar con más conocimiento de causa, sin que se dé el caso que hoy se da, de que se aleguen y expongan méritos de los candidatos que conocen en el terreno puramente privado: en su consecuencia se abstenía de votar en pro ni en contra de ninguno de los que solicitan la Cátedra de vascuence.

Procedióse a votar por papeletas y resultó elegido para la citada plaza de Profesor interino de lengua vascongada en el Instituto Vizcaíno con el sueldo anual de *Mil quinientas pesetas* D. Resurrección M.<sup>a</sup> de Azcue, que obtuvo once votos, contra tres que obtuvo a su vez D. Miguel de Unamuno, y una papeleta en blanco.

Cmdo. al int<sup>o</sup> y al Contador

*Junio, 11/88*

Resurrección Maria de Azkue eta Aberasturi dugu, bada, Bizkaiko Institutuan kokatuko zen Euskal Katedraren arduradun, 1888.eko Ekainaren 8an izendatua. Katedraren lehiaketarako iragarkia Bizkaiko Boletinean azaldu zenean Salamancan zegoen Azkue apaiz karrera bukatzen. Ez zuen Boletinin ikusi baina Lekeitiotik eman zioten deiaren berri etxekeok. Eta Martxoaren 6an halako eskaria igorri zuen Diputaziora:

Excmo. Sr. Presidente de la Diputación de Vizcaya.

El que suscribe, Resurrección M.<sup>a</sup> de Azcue y Aberasturi, natural de Lequeitio, provincia de Vizcaya, ordenado de subdiácono, de 24 años de edad, a S. E. con el debido respeto expone:

Que habiendo llegado a su conocimiento el proyecto que tiene la Excm. Diputación de crear una Cátedra de Bascuence en el Instituto provincial de la Villa de Bilbao y creyéndose apto para dirigirla, suplica a S. E. se digne prestar benévolo sus oídos a su demanda y conferirle el cargo que solicita.

Dios guarde a V. E. muchos años.

*Br. Resurrección María de Azcue  
Seminario Central de Salamanca, 6 de Marzo de 1888*

Eskari honekin batera igorri zituen Salamancatik euskarazko lan bat, *Grankanton arrantsaleak*, eta euskal gramatika baten zirriborroak. Irailaren 5ean, katedra irabazi ondoren Lekeitiotik Bilbora etorrira, eskuratu zituen Diputazioan eskariarekin etorri ziren eranskinak, bazterrean hala idatziz eta sinatuz:

He recibido las dos certificaciones y dos obritas titulada la una *Leyenda en prosa bascongada* y la otra *Ensayo de algunas materias* a que

se extiende la *Gramática Bascongada*, que se acompañaban a esta instancia.

*Bilbao, 5 de Septiembre de 1888*

Azkueren kasuan, irabazle izan zenez, espedienteen geratu zen eskaria. Baina beste lehiakideen kasuetan ez da eskaririk agertzen, eta itzuliak izango zirelakoan nago, penagarri izan arren bakoitzaren datuak ezagutzeko aukera izango genuen espedienteen geratu baziren eta.

Azkuek aurkeztutako bi lanetatik bat ezaguna dugu, baina ez argitaratua. *Grankanton arrantsaleak* da “Leyenda en prosa bascongada” hori eta Azkuek berak dioenez euskaraz berak idatzitako lehen lana dugu. Eskariarekin batera igorri bazuen Diputaziora, Martxoaren 6a baino lehen idatzia izango zen. Ez da beraz hau orain ezagutzen duguna, Pariseko Bibliotheque Nacionaletik ekarritako argazkiak Martxoaren 27ko data darama eta. Beste kopia bat egingo zuen Azkuek, Cesareo de Churruca josulagunari egileak zuzendua. Kopia hau Dodgsonek eraman zuen Parisera 1892.eko Abenduaren 19an: eskuskribuak azala eta bederatzi orrialde ditu. Azkueren euskarazko lehen lan hau, argitaragabea, **Euskera** agerkarian atera beharko genuke faksimilean, eta hala eskatzen dut ezagutzea merezi duelakoan une honetan.

Baina bazeukan Azkuek zeozer argitaratua, euskaraz, lehiaketaren epea bukatu orduko, eta arraroa da eskariarekin batera ez aipatzea, Bilbon kaleratu baizen, *Apis* aldizkarian. *El Vasco* egunkariaren eranskina zen aldizkari hau eta 29 ale atera zituen 1888.eko Urtarrilaren Setik urte bereko Abenduaren 20a arte. Enrique Olea zuzendari izan arren, Estanislao Jaime de Labayru apaiza izan zela eragilea esan dezakegu. Honek eskatuta edo igorriko zituen Azkuek Salamancatik *Apis* delakora bere lantxoak. Martxoaren 15ean, beraz katedrarako eskaria egin ondoren, argitaratu zen *Peru matraka ta Pedranton* Azkueren ipuinaren lehen zatia. Gero Apirilaren 19 eta 26ko aleetan jarraitu zuen Azkuek ipuin hau argitaratzen. Ez zuen ipuina amaitu. *Grankanton arrantsaleak* kondaira eskuskribuz igorri bazuen lehiaketarako, bazeukan argitaratutako lan bat ere aurkezteko, ez bazuen egin ere. *Apis* desagertuta urte betera, 1889ko Abenduan, Azkuek, Silberio Etxebarria apaizak, Antonio Arginzoniz durangarrak eta Sabino Arana-Goirik beste aldizkari bat kaleratu zuten, *La Abeja* izenekoa, 1890ko Maiatzerarte iraun zuena sei ale kaleratuz. Sei aleetan argitaratzen da berriz Azkueren *Peru matraka ta Pedranton*, baina aldizkari honetan ere ez du bukatzen Azkuek ipuina. Lehendabizi *Apisen* argitaratu zuenean bere izenarekin sinatu zuen lana; baina oraingoan, *La Abejan* argitara eman zuenean, ezizen bat erabili zuen, hots, “Ezti-Abaua”. Aldizkari berean argitara eman zuen 1890.eko Urtarrilan beste lantxo bat “Iolas-aldia” sailean: *Izena eta izatea*, “Eztena” izenordez erabiliz.

Beste lehiakide, gero ospetsuak izango zirenak, Miguel de Unamuno eta Sabino Arana Goiri ziren. Hiruretatik zaharrena Azkue zen Lekeition 1864.eko Abuztuaren 5ean jaioa. Hau baino hile pare bat gazteagoa zen Unamuno, 1864.eko Irailaren 29an jaioa. Azkenik, Sabino Arana Goiri, Unamuno bezala bilbotarra, 1865.eko Urtarrilaren 26an jaioa zen. Jaiotzatik ematen zaio lekeitiarrari beste biren aurkako abantaila bat, hots, seaskatik xurgatu zuela euskara. Bilbotarrek, ostera, ez zuten txikitatik euskara ikasi eta gero ere mintzatzeko zailtasunak izan zituzten. Hala aitortzen dio Sabinok Zabala'tar Aingeruri Gernikara 1897.eko Apirilaren 13an zuzentzen dion gutunean, oraindik argitaratu gabe dagoenean. Unamunok ere, Bilbon zaila zenez euskaraz hitz egitea, Gernika aldean egiten zituen mintza praktikak; ez dugu ahaztu behar Concha Luzarraga andereñoarekin ezkondu zela hiri honetan 1891.eko Urtarrilaren 31an. Baina hiru gizon hauen arteko istiluak Alfonso Irigoien jaunak aztertuko ditu eta ez noa gehiago luzatzen. Dena den, eta musikari dagokionez, Unamunoren izaera berezia ulertzeko, anekdota labur bat emango dut. Belarri onekoa ez omen zen gure Migel, eta abesbatz batetan kantari zelarik, zuzandariak akatsa nabaritu zuen. Hara Unamunoren erantzuna: "Desafino... para que me oigan".

Unamunok ez zuen lehiaketara idazlanik aurkezku, nahiz eta ordura-ko dozena erditik gorako lanak argitaratuak izan. Madriden beste lehiaketa batetan diardu zuelako zela esaten da espedientean. Bilboko Institutuan Filosofia Katedra betetzeko zen lehiaketa hori, eta ez zuen irabazi Unamunok. Beraz, urte berean bi katedra galdu zituen eta beste makurraldi bat ere jasan izan behar zuen, Antonio de Truebaren ordezkari Jaureriaren Kronista izendatua ez izatea. Bazituen bada Unamunok minduta egoteko zioak. Une egokia dela gaurko hau, uste dut, ordurarte argitara emandako lanen zerrenda, euskarari buruzkoak, emateko.

- 1884 – Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca. Madriden, 1884.eko Ekainaren 20an, Doktorego tesia gisa azaldua. Ez zen 1956 arte argitaratu.
- 1886 – El elemento alienígena en el idioma vasco. *Revista de Vizcaya*, 15-2-86, 259-269 orr. eta 1-3-86, 295-305 orr.
- 1886 – ¿Vasco o basco? *Revista de Vizcaya*, 399-404 orr.
  - Más sobre el vascuence. *Revista de Vizcaya*, 422-426 orr.
  - El dialecto bilbaino. *El Noticero Bilbaino*, nov. 1886.
- 1887 – El diccionario vascongado de Novia y Salcedo. *El Norte*, Bilbao, 15-10-87.
  - Sobre la acentuación de los apellidos vascongados. *El Noticero Bilbaino*, 7-11-87. (Hurrengo egunean azaldu zuen Aureliano Galartzak Diputazioan euskal katedra sortzeko proposamena).

1888 – De ortografía (vasca). *El Noticiero Bilbaino*. (Sabino Aranaren erantzuna izan zuen artikulu honek).

Unamunorekin amaitzeko esan dezagun, Azkuek katedra irabazi ondoren eta hurrengo kurtisorako programak prestatzen ari zelarik, bilbotarra-ekin topo egin zuela Gernikako Euskal Jaietan, 1888.eko Irailaren 10ean, biak izan bait ziren epaimahaiko euskarazko lanak saritzeko. Oraingo honetan Felipe Arrese Beitiari eman zioten lehen saria eta bigarrena Francisco López Alen donostiarrari.

Sabino Aranek ere bazituen ordurako dozena erdi idazlan argitaratuak, honako hauek hain zuzen:

1886 – Proyecto de Academia Bascongada del Sr. Artiñano. EE, 30-10-86, 361-364 orr.

– ¿Vasco o basko? 1885an idatzia eta argitaratua, *Revista de Vizcaya*, 1886, 166-172 orr.

– Etimologías sueltas: España. *Revista de Vizcaya*, 1886, 241-244 orr.

– Nombres de villas de Bizcaya. *Revista de Vizcaya*, 1886, 413-421 orr.

1887 – Etimologías euskéricas. 1885an idatzia eta argitaratua, *Revista de Vizcaya*, 1887.

1888 – Pliegos Histórico-Políticos, I. 1886-4-21ean idatzia eta 1888-4-7an argitaratua.

– Pliegos euskeráfilos. 1886-12-20 idatzia eta argitaratua, *El Noticiero Bilbaino*, 1888-5-12. Unamunoren aurka idazten du artikulu hau, honek proposatutako ortografia delata.

Euskarazko gaietan ez bazuen Azkuek Sabino aintzakotzat hartzen sarri askotan, politika arazoetan hurbil zebiltzan Arana-Goiri hil ondoren. Azkuek Toursetik idatzi zuen gutun batetan, 1906.eko Urtarrilaren batean, zera esaten zuen: “En política soy en el fondo lo que me hizo Arana Goiri: nacionalista”.

Bizkaiko Aldundiaren Artxibategian dagoen espedientean beste bi lehiakide agertzen dira: Eustakio Madina eta Pedro Alberdi. Azken honetaz ez dakigu ezer. Eustakio Madina aragoarra omen zen, Azkuek dioenez. Sestaoko apaiza zen 1881ean eta urte horretan Okendoko San Roman elizara zuzendua izan zen (BOV, 14-9-1881, 26 zenbakia). Bona parte Printzearen paperetan (Carlos González Echegaray-ren Katalogoa, 283 zenbakia) agertzen da Madinak egindako itzulpen bat, Karmelo Etxegarai jaunaren ustetan: “Magnificat edo Ama Birjiñaren canta euskeraz”. *Euskal Erria* aldizkarian azaldu zituen dozena bete olerkitxo labur 1884-1889 bitartean. Katedrarako deia baino lehen dozena erdi izan ziren aldizkari honetan argitara eman zituenak.

Espedientean agertzen ez den lehiakidea Luis Cirilo Itza Agirre da. Azkuek lehiakideen artean jartzen du. Baina ondarrutarra zela esaten duenean ez du arrazoirik zeren eta Bilbon, San Juanetako Parrokian bateatua izan zen 1837.eko Irailaren 7an. Ama bai ondarrutarra zen. Beraz 51 urte zituen lehiaketaren sasoiari eta baliteke beraren adinagatik edo eskaria ez onartzea. Santurtzin maisu zelarik Bonaparte Printzearekin izan zituen harremanak 1873an (BRSBAP, 1960, 369-370 orr.). Gutun batetan dio: “Zazpi urte joanak dira (beraz, 1866) neure eskuetara eldu zala Pedro Pablo Astarloaren liburu eder bat, izendatua Apologia. Andic ona euskera icasteco eta iracusteco libuchu (sic) bat egiten nabil, bai eta euskarasco itzesco liburu bat erderasco ezan naijagaz”. Eskola umeentzat izango zen liburutxo hau. Gero, 1880an, Bilboko eskola maisu zen Itza jauna. Santurtzin zegoelarik Manterolari bidali zion eta honek *Cancionero Basko* delakoan argitaratu (1878, Tomo IV, 30-31 orr.) *Esne saltzailearen* bizkaierazko itzulpena. Ordurako Bonapartek proposatzen zuen ortografia bereganatuta zeukan gure Itzak. Bilbora etorri ondoren, Campionen *Orreaga* poema itzuli zuen bizkaierara eta hurrengo urtean Calderón de la Barca-ren *El Alcalde de Zalamea* autoaren zati bat, Bilboko Udalak aginduz. J. E. Delmasek argitaratu zuen itzulpen hau liburu eder batetan. Hitzaurrean dioenez, Euskal Akademiaren faltan, Bonaparteren ortografia onartzen du. Urte berean, 1881ean, *Euskal Erria* aldizkarian (135-138 orr.). *Begoñako Ama Birjiña Miraritsuari. Kantia Bizkaiko izkuntzan* argitaratu zuen eta aldizkari berean, 1882an (42 orr.), *Aita Sebastian Mendibururi lenengo eunteko mugaldian* olerkitxoak. Handik hamar urtetara hil zen Santurtzin Luis Itza, 1892an, etxeko balkoitik erorita, Juan Angel Etxebarriak dioskunez (Ikus: Lino Akesolo: *Dos escritores vascos bilbainos. Luis de Iza y Juan de Izurategui*. BRSBAP, 1964, 4.º 461/464 orr.).

Guzti hauek lehiakide izan zirelarik, pozik ikusten dugu ehun urte geroago denen artean Azkue izatea katedradun izendatua. Katedraren ondorioz bilakatu zen Azkue euskararen erraldoia, bere bizi osoa, hain luzea eta emankorra, euskararen defentsarekin bete bait zuen. Beste eragin bat ere burutu zuen katedrak: bilbotarrei euskara irakatsiaz aparte, hizkuntzaren izen ona eta berarekiko maitasuna sortzea.

1888.eko Ekainaren 11an eman zioten Azkueri izendapenaren berri, oraindik Salamancan zegoelarik. Uztailean apaiztu zen Azkue eta Meza Berria Lekeition eman zuen San Migel egunean, 1888.eko Irailaren 29an. Uda horretan ez zuen astirik galdu Azkuek eta katedrarako ikasbide bat asmatzen ibili zen Lekeition. Diputazioaren dei bati erantzunez, Urriaren 15ean aurkeztu zuen ikasturterako programa, 50 ikasgaietan sailkatua. Matrikulatze epea bukatu zenean, 52 ikasle zeuden zerrendetan, tartean Emiliano Arriaga Ribero, Oscar Rochelt Palme, Rafael Rochelt Palme (gero *Ardi galdua* elaberrirako irudiak egingo zizkiona), Nikolas Viar Eguskiza, Carmelo Gil Gorroño, eta abar. Kontutan izan behar dugu

adineko ikasleak zirela; esate baterako Emiliano Arriagak 44 urte zituen, Azkuek baino 20 gehiago. Horregatik, euskararen ardura bizia zeukalako, zortzi urte beranduago, 1896.eko Urrian, umeei euskara irakasteko Ikas-tetxe bat sortu zuen Azkuek Jardines kaleko 10. zenbakian. Eta behin baino gehiagotan, *Euskalzale* aldizkarian Gasteizko Gotzain zenari eskatu zion Seminarioan Euskal Katedra bat zabaltzea. Ikasleek ikasketak hobe burutzeko Ikasbide bat argitaratzea iruditu zitzaion eta 1888.eko Urriaren 26an, Diputazioari eskari bat zuzendu zion Diputazioaren moldiztegian astero zortzi orrialde ikasgaiekin argitara zitzaion. Lehen ikasturte horren barruan, 1889.eko Otsailaren erdian, Gabriel Maria de Ibarra jaunaren etxeko kaperaua izendatua izan zen, ama eta hiru arrebeekin Bilbon bizi zelarik, diru gehiago lortzeko aukera izanez.

Hurrengo ikasturteetan ikasle ospetsuak izan zituen, esate baterako Gregorio Balparda Herreria, Teofilo Guiard Larrauri, Jose Arriaga Igartua (“Juan de Eresalde”), Cosme Elgezabal Urrengoetxea, Joaquin Arisketa Quintana, Ramón Real de Asua, Juan Carlos Gortazar Manso, Anacleto Ortueta Azkuenaga, Eliseo Migoya Torres, Higinio Basterra Berastegi, Federico Zabala Allende, Luis Emperaile Enciso, Esteban Bilbao Egia, Francisco Iturribarria Lauzurika, Félix Landaburu Madaria, Ebaristo Bustintza Lasuen, eta abar. 1896-1897 ikasturtean lehen emakumezkoa agertzen da euskal katedran: Matilde Esteban Gil. Eta gero eta ugariagoak matrikulatzen dira.

Goizeko zazpi terdietan ematen zituen Azkuek klaseak lehen urtean. Bigarrenenerako bi maila jartzea eskatu zion Diputazioari, goizeko sei terdietan hasi eta bi orduen zehar. Hala jarraitu zuen Azkuek hainbat urteren zehar, arratsaldean klaseak ematea lortu arte. Bigarren ikasturtea hasi eta denbora gutxitara, 1889.eko Abenduaren 19an, salaketa bat egiten dio Azkuek Diputazioari:

“... que por aversión de sus funcionarios al euskera no ha conseguido imprimir en la imprenta provincial los opúsculos de Gramática. Tiene además preparado, sin poder imprimir por ese medio, un Vocabulario y antes de tres meses terminará la Gramática y un Manual de Conversación basco-castellano. También tiene a medio terminar una obrita de lectura amena...”

Azkueren Gramatika, edo *Euskal Izkindea* argitaratzeko laguntza onartua zen ordurako Diputazioan, 1889.eko Ekainaren 4ean, eta Azkueren aipatu eskaria hartu ondoren, hurrengo egunean, 1889.eko Abenduaren 20an baieztatua izan zen onarpena. Baina ezin izan zituen moldiztegi ofizialaren eragozpenak gainditu eta azkenean Jose Astui moldizginari agindu zion lana. 1891 urterako kalean zegoen Izkindea eta 1891-1892 ikasturterako katedraren testu gisa onartu zuen Diputazioak 1891.eko Irailaren 30ean, 150 ale erosit.

Irakurgaiekin aipatu zuen lana ere prestatuta zeukan Azkuek 1892.era-ko. Antoine D'Abbadieri zuzendu zion *Bein da betiko* dugu hau. Diputatuak lanaren edukina ikus zezaten, itzulpen bat aurkeztu zuen Azkuek 1892.eko Otsailaren 12an, orain ere Diputazioaren moldiztegia inprimatzea eskatuz. Diru laguntza eta inprimaketarako baimena eman zion Diputazioak 1892.eko Maiatzaren 24ean. Baina oraingoan ere ez zuen lortu bertan inprimatzea eta Santa Casa de Misericordia zelakoan moldiztegiara jo zuen Azkuek: 1893.eko Irailaren 2an amaitu zen inprimaketa, 500 ale arruntak eta 30 bereziak kaleratu zirelarik.

Katedraren azken laugarren eta bosgarren kurtsoan ikasleak gutxitzen joan ziren, 13 bakarrik zirelarik. Horregatik 1892.eko Ekainaren 28an, Galdiz Diputatuak katedra ezabatzea eskatu zuen, baina ez zioten proposamena onartu. Azkue bera ere pixka bat goibelduta zebilen eta beste ekintza probetxugarriago bat asmatu zuen 1893.eko Ekainaren 2an, ikasturtea amaitu ondoren, Diputazioari zera proposatuz: hurrengo ikasturtean, eta berehala hasita, katedrara huts egitea Euskal Herrian zehar euskal hitzak eta esaerak biltzen hasteko, Hiztegia burutzeko hain zehar. Udan ibili zen, asmatu bezala, baina ikasturtearen lehen egunetan berriz zegoen Bilbon, oraingoan 24 ikasle zituelarik. 1893-1894 ikasturte hau bukatu zuenean eta moldiztegiarekin ez zuela ezer lortzen ikusirik, ikasleentzat apunteak prestatzeko "auto-kopista" makina bat erosi zuen 125 pezeta ordainduz. Makina honekin argitaratu zuen eskuz idatzitako *Ensayo Práctico*.

Euskara eta musika izan ziren, dakigunez, Azkueren ardurak bizi guztian zehar. Eta katedran iraun zuen urteetan biak erabili zituen pedagogiazko tresna bezala eta bere ideialak adierazteko bide gisa. 1895.eko Otsailaren 2an estreinatu zuen Bilboko Patronatoan *Vizcaytik Bizkaira* zarzuela, katedrako ikasleekin baliatuz. Urte pare bat geroago beste zarzuela bat eman zigun, orain ere ikasleak partaide zirelarik: *Sasi Eskola*. 1897.eko Martxoaren lehen eguna zen. Beste hirugarren zarzuela bat eman zigun Azkuek hurrengo urtean, 1898.eko Otsailaren 20an *Euskaldun Biltokian* estreinatuz: *Pasa de Chimbos*, hemen ere ikasleak partaide zirelarik. *Eguzkia nora* eta *Colonia Inglesa* ere urte hauetakoak dira.

Baina solasaldi hauetatik aparte, tinko eta erne jarraitzen zuen Azkuek euskararen defentsan eta irakaskuntzan. Eusebio Maria de Azkue aitaren *Parnasorako bidea* kaleratzen du 1896an eta urte berean ikaslegoari begira bere *Método práctico para aprender el vascuence vizcaíno y guipuzcoano con su correspondiente clave de temas*. Harrigarria da urte hauetako Azkueren lana. 1896 urteko Uztailean kaleratuta zeukan bere *Proyecto de Ortografia* eta Azaroaren 13an Diputazioari diru laguntza eskatzen dio. Hurrengo urtean, 1897an, *El Vascuence en 120 lecciones* kaleratzen du eta Ubillos eta Añibarroren lanak ere argitaratzen ditu.

Eta hemen agertzen zaigu Ebaristo Bustintza Lasuen. Hainbat arazotan sartuta zegoen Azkue eta hiztegia ere burutzen ari zen. Laguntzaile bat behar zuen bai katedrarako eta bere lanetan ardura pixka bat beste baten eskuetan uzteko. 1896an hasten dira bion arteko harremanak. Bustintza, hamabi urte zituelarik, Almansara joana zen familiarekin eta handik iritsi zen Madridera 1895an fisika eta matematika zientzietan lizentziatura burutzeko. 1866.eko Urriaren 26an jaioa, 33 urterekin eta ezkongabea zen garaian idazten dio Azkueri Siguenzatik, Seminarioan irakasle delarik. "Agradezco mucho su ofrecimiento de trabajar por mi repatriación" diotso Azkueri, 1900.eko Apirilaren 3ko gutun batetan. *Euskalzale* aldizkaria debekatu ziotenez Azkueri, honen ordezeko bat sortzekotan zebilen orduan eta *Ibaizabal* izenburua jarri orduko, beste izen batzu ere asmatuta zeuzkan Azkuek, hala nola, *Ze barri?* eta *Eguna*. Bustintzak beste izen batzu proposatzen dizkio: *Barrizale*, *Barridun*, *Or emen*, *Azaldari*, *Batzaile*, *Agerlari*, *Geutarra*. Baina *Eguna* izenarekin kaleratzeko zen aldizkariak oztopoak aurkitzen ditu eta azkenean *Ibaizabal* izenarekin kaleratzen da 1902.eko Otsailaren bostean. Ordurako Bustintza Bilbon dago, 1901.eko Martxoaren 4ean etorrita. Baina ez da, maiz gaizki esaten den bezala, aldizkari berriaren zuzendaria, ez duelako oraindik, bere ustez, behar den bezala euskara meneratzen. Hori dela eta, Azkueren ikasle da Katedran 1901-1902 ikasturtean eta hurrengoan ere. Eta Azkuek ikusten duenean Bustintza klaseak emateko gai dela, bere ordezeko jaritzen du 1903-1904 ikasturtean. Esan behar da Bustintzak, lehen urte hauetan, *Mañari* eta *Bloa* ezizenak erabili zituela, ospea emango zion *Kirikiño* ez zuen 1913 arte erabili eta. Aipatu ikasturte horren bukaeran, 1904.eko Maiatzaren 18an idazten dio Bustintzak, ordezeko irakasle gisa, bere lehen gutun ofiziala Diputazioari, azterketen data finka zezatela eskatuz.

Azkue bitartean Hiztegiaren inprimaketa prestatzen ari da. 1902.eko Urriaren 10ean eskaini zion Bizkaiko Diputazioari arazo eta bere ustez ohore hau. Eta Diputazioaren aginduz aurrekontuak biltzen ibili zen, Tourseko Mame et Fils moldiztegikoa onartua izan zelarik. Hor dugu bada Azkue Toursen 1904 urtearen hasieran. Dakigunez, 1906.eko Maiatzaren azkenerako kalean zen Hiztegiaren lehen tomoa.

Mendearen hasierako urte hauetan gehitzen zihoan irakasleen kopurua. Esate baterako, 1905-1906 ikasturtean 98 ziren lehen mailakoak, 54 neskak zirelarik, eta 12 bigarren mailakoak. Beste arrazoi batzuren artean bazeukan gehitze honek ziorik: 1905.eko Urriaren 4ean eskatu zion Bustintzak Diputazioari orduak aldatzea eta ordutik aurrera arratsaldeko 7etatik 9ak arte eman ziren klaseak. Beste berri bat ere ekarri zuen aldaketa honek: 1905.eko Azaroaren 14ean argi elektrikoa jarri zen Euskal Katedrako geletan.

1906-1907 ikasturterako 113 ziren lehen mailako ikasleak, 24 neskak zirelarik, eta 20 bigarren mailakoak. 1906.eko Abenduaren 19an Brussela-



tik zuzendu zion Azkuek Diputazioari eskari bat bi katedra sort zitzan, bata gizezkoentzat eta bestea neskentzat. 1907.eko Otsailaren 15ean Azkueren eskaria onartua izan zen eta aurrerantzean bera izango zen gizonen katedra zuzenduko zuena eta Bustintza neskena. Baina Azkuek Brusselan eta Kolonian musika ikasten 1909.eko Abuzturarte egon zenez, ez zen aldaketa praktikorik egin. Handik etorri zenean egin zen katedren banaketa. Bustintzaren garai honetan aipa ditzakegu honako ikasle hauek: Severino Zuazo Ugalde, Adolfo Gabriel Urquijo, Ceferino Jemein, Manuel Robles Arangiz, Felicísimo Larrinaga Celaya, Manuel Irujo Ollo, Giller-mo Ibáñez García, beste batzuren artean.

Katedraren 25 urte bete zirenean, 1913.eko Apirilaren 24ean eskari bat zuzendu zion Azkuek Diputazioari: ikasturtearen amaierako azterketak aurrera zitzala, folklore materialak bildu nahi zituen eta uda hartan Bizkaiko Diputazioak antolatu zuen lehiaketa batetara bere lana aukezteko. Hemendik sortu zen Azkueren beste izugarritzko lan bat, *Cancionero Vasco* delakoa, hain zuzen.

Azkueren bizitzaren 25 urte (1888-1913) ikusteko aukera izan dugu, ikuspuntu batetik behintzat. Katedraren eraginez bizi izandakoa gehien bat. Beraz, gizon erraldoi honek egindakoak, neurri handi batetan, Bizkaiko Aldundiak orain ehun urte hartutako erabaki bati esker gertatu ziren. Ordukoagatik eskerrak emotea dagokigu eta ildo beretik jarraituko duelaren esperantza agertu.

Eta entzuleoi mila esker nireak entzuteko izan duzuen eroapenarengatik.

## BIBLIOGRAFIA

- AQUESOLO, LINO DE: *Dos notas autobiográficas de Resurrección María Azkue*. BRSBAP, 1965, I, pp. 50/63.
- ARANA GOIRI, SABIN: *Carta a José Arriandiaga*, Sukarrieta 15-VIII-1901. MUGA, n.º 17 (1981), pp. 43/47: *Sabino Arana juzga a Miguel de Unamuno*.
- ARANA GOIRI, SABIN: *Carta a Zabala'tar Aingeru*, Gernika, 13-VI-1987 (Inédita).
- ARANA MARTIJA, JOSE ANTONIO: *Resurrección María de Azkue*. Bilbao, Caja de Ahorros Vizcaína, Temas Vizcaínos n.º 103-104, 1983.
- BASAS, MANUEL: *Resurrección María de Azkue consiguió la primera cátedra de euskera en pugna con Unamuno*. El Corrego Español, 5-VI-1988.
- BIZKAIKO FORU ALDUNDIA: Artxibategia: 1.037, 1.070/33, 1.079 Karpetak.
- BUSTINTZA, EBARISTO: Azkueri gutunak. Azkue Bibliotekako Artxibategian.
- CORCUERA ATIENZA, JAVIER: *Orígenes, ideología y organización del Nacionalismo Vasco (1876-1904)*. Madrid, Siglo XXI, 610 pp.

- IÑURRITZA (SALBATORE MITXELENA): *Unamuno eta abendatz*. Bayonne, Imp. Darrac 1956.
- JEMEIN, CEFERINO: *Biografia de Arana Goiri'tar Sabin e Historia Gráfica del Nacionalismo*. Bilbao, Editorial Vasca, 1935, XVI, 402 pp.
- LAKA, ITZIAR: *Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra*. ASFVJU, 1987, XXI-II, 409/424 pp.
- LAKA, ITZIAR: *Euskal Izkindeako aditza*. ASFVJU, 1986, XX-3, 705/754 pp.
- LLANO GOROSTIZA, MANUEL: *Azkue, Unamuno, Arana-Goiri y el vascuence*. El Correo Español, 6, 8, 9 y 10-1-1957.
- UGALDE, MARTIN: *Unamuno y el vascuence. Contra-Ensayo*. Buenos Aires, Editorial Ekin, 1969, 213 pp.

En Dialecte Biscaien - par l'abbé R. M. de Azkue.  
présenté à la Bibliothèque Nationale à Paris  
par E. S. Dodgson 19 nov: 1892

(Celtic-Basque 108)

# Grankanton Arrantsaleak



Leyenda



en prosa bascongada,  
basada

en un hecho histórico acaecido en las aguas  
del Cantábico hácia el año 40  
de este siglo

Al R.<sup>o</sup> P. Casares de Churrua de la Compañía  
de Jesús dedica este pequeño recuerdo

El Autor

Al hacer esta leyenda, el autor no había aún iniciado sus estudios acerca del euskara (1), como que fue lo primero que escribió.

(1). Advertencia del autor hecha 5 años después de escrita la leyenda, con objeto de que no se olvide acerca de sus ~~opiniones~~ opiniones.

Nota. Aun viven en Lequeitio testigos oculares del hecho naturalmente inexplicable que vamos a describir.



# Grankanton Arrantsaleak

## I.

Lurragaz asarratuta balego bez, betondo itzal bat era-  
-kusten dau Otoioko (1) mendi ganetik zeruak; turmo ta  
Elezako chilin sendoen Durundiagar gortu bear dira gizo,  
nen belarriak; batak baño besteak arinago lurra astindu  
nairik burruka dabiltzazala esan lei oñasterra (2), chin-  
gorra ta suria; chimiztaren zirzartadak noizik noizera  
ebagiten dabe uria sapaldu nairik dagozan odai astunak;  
zeruen deia entzunda, ezari icharon bage, abiau dira  
erreietan ichasoko urak, eta ~~alhar~~ alkar garaitu ezin  
dabenian doaz ondarra astertuten batzuk, aitzak austen  
besteak, eta danak gora goraka erakusten dabe lurra  
iruntzeteko (3) guraria.

Onen antzera dabiltz bein oná ta bein ará (4) emakume  
errukarriak, zapia dingilizka, ulerari tiraka, ats amar-  
-rakaz arpegia ezalduta ~~ta~~ begiak leortuten, Antiguako  
Ama Dantsellaren oinetan auspazu eta biotzetik errege  
labur ta samur bat egiten dabela.

¿Zer Jaso (5) da Tekeition ?

(1) Otoioko monte al Oeste de Logroño — (2) relámpago

(3) Iruntzi - decorar (4) frase vulgar y expresiva que denota inquietud  
Bein oná ta bein ará = ahora aquí, ahora allá —

(5). ¿Qué ha ocurrido en Tekeition ?

## II

Ormechako(1)kalean bizi zan Eulea (2) esaten putzen atso bat. Pleizan ez egoan adizkide ez eban Santurik, ez egoan lez urian irior. Pulea esagututa mailetuko ez ebanik.

Pukan seme bat azkarra, zolia ta ona; bere gururri an-diena zan ama poroz eukitea: amagaz solora, amagaz Pleizara, amagaz kaira ta amagaz edonora ebillen Lorentzo.<sup>(3)</sup>

Er da zetan esan ez egoanik iru probintzietan Pulearentzat bere Lorentzo baño mutil ederragorik.

Sarari ez eutsan por geiago esarriko Aingeruak seme bat eukiko ebala esan eutsarian, Puleari zartzara Lorentzoren jaioterak emon eutsan baño: Lorentzo barik ez zan gauza bizi izateko; ain modutan eze, sarri ausoko lagunak bere agotik entzun eban, Lurrean Lorentzoz, Lorentzoz zeruan eta Lorentzo barik inun ez ebala bizi nai.

Nekezaria zan Pulea, bere ezizenak(4) autortuten daben moduan; eta bientzat lain(5)emoten ez eban lez bere izerdiak, Ausoko Antonen chalupan mari-erdiko(6) sartu eban bere semea. Ichasoan noiz egoan iparra, noiz egoia,

(1) con este nombre se conoce la calle de Narea.

(2) Tejedora. - (3) Hemos escrito Lorentzo y no Lorenzo por adecuarnos a la pronunciaci3n barcongada.

(4) Ezizena = mote o apodo. - (5) tanto como = lo suficiente etc.

(6) De media ~~frase~~ oracion. Mari-a significa entre los pescadores, racion. Ignoramos el origen de esta palabra.

noiz mendebala ta noiz kampaizea, inok bano obeto ekian Ormechako alargunak.

Bere biotz biguna atsakabetuten eben Galarren otsak ta mendebalen putzak; eta lañoak, gurmiak, zargoriak eta zarrazoiak ez eben talaiako (1) mendi-burua Pulearen bekotia bano geiago illunduten.

Orbelak eta bidetako autsa (2) ekaitzaren (3) susmoagaz ikaratuta gora goraka ebiltzazanian, Ormechako kalearen sokando baten argi egiten eutsan antiguako amaren irudiari errechin (4) negarti batek.

### III

zer jaso da Lekeition?

Begiratu deigun Pulearen gelara, eta arrantsaleari seineroaren (4) keiak adierasoten deutesen lez noiz dagon ohonchorroa (5) noiz manjuia (6), esango deusku gelako keiak zer jasoten dan Lekeition eta zer ichasoa.

Jarraitu deiguzan Pulearen pausuak, entzun deiguzan bere berbak; eta jakingo dogu ichasoen erdian dagozala uniko gizon geinak: goazen kaira (7) ta ikusiko dogu batet, polin, botakor ta chalupa (8) guztiak ichasoa diriala: begiratu deigun ichasora, eta ikusiko dogu ez dala agiri ontzirik (9) ze ruraño jagiten dan bitzaren (10) artean.

(1) Talaiak = montes al Este de Lequeitio - (2) Ekaitza = tempestad -

(3) vela de resina muy usada hasta nuestros dias entre la gente baja.

(4) seinero = jujia de pescadores - (5) Grupo de aves marinas cernien- dose sobre las pececillos - (6) concentraciones de peces - (7) kizi = puerto.

(8) pequenos embarcaciones distintas por la forma y dimensiones

(9) Ontzi = barco, palabra extensiva. (10) Bitz = espuma.

Negar egiten deutsa seme bakarrari batek, senar barik gel-  
dita bear dau onék; aita ta nebak (1) eta eurakaz echeko  
ondasuna ichasoetan ichiko dauz arek; guztiak dauke  
nor galdu, guztiak dauke sende, ausoko edo lagun bat  
nori negar egin.

#### IV.

Onetan (2) eskolatik urten dabe umeak; banan banan (3),  
illara bitan eta chapela eskuan dabein ichasoari begira-  
tuten deutse ume gaisoak, gaur bi milla urte Israelen be-  
giak ipinita Mesiasen icharoten egozanak lez; dart dart (4)  
doaz kairuntz Ama Mariari Aingeruaren agurra kantetan.

Aurretik bidenik ezin edegita dabil mutil sende bat, esku  
biakaz makilla bateri goruntz eutsiten, eta makillaren ertzean  
oial edo bandera urdin ta zar bat dabela. (5)

An nastuten dira mutilen kantoa, emakumen didarra,  
alargunen inkesak, ume zurtzen (6) arrantzak, aizearen chiz-  
tua, ta ichasoaren amurruko baralla (7).

(1) Hermanos con relacion a hembra, para distinguir de anaiak = hermanos  
con relacion a varon. — (2) en coto — (3) de uno en uno — (4) temblando.  
(5). Alusion a una costumbre piadosa e inmemorial de la villa de Lequeiti.  
Quando la tempestad sorprende a los pescadores en el mar, sacan los ni-  
ños de la escuela en procesion precedidos de uno mayorcito que sostiene  
en sus manos una tradicional bandera hecha jironas y de color verde.  
Cantan por las calles el Ave-Maria y no cesan hasta un lugar denom-  
nado *ala gikoa*, donde se eleva sobre las peñas una linia hermita dedicada  
a San Juan Evangelista. Allí hincados delante de la imagen del Santo  
rezan la letania Lauretana, tienen un rato de recreo en la pequena  
plazita que rodea la hermita, y vuelven a la Pseucha.

(6) huérfanos — (7) ruido.



Kaiganean gizon ta emakume aldra bat dago mutil baten bornuan (1), zer bait jakin nairik.

Errian zabaldu da masiko potinak (2) Ondarroan sartu diriala, Motrikun trainekoak (3) eta inok ez daki Gran kantoko gizonen barririk.

"Eta nire aita" dirautse mutilari; "eta nire senarra"; "eta nire seme Lorentxo" ----- .ai ene biotzeko kutuna! zek eruan zaitu Gran kantora ama bakarrik ichita?; Pe pengozan "obeto zure amaren magalpean (4), ichasoakaz kezkan (5) "azi barik?; Ai egun negargaria! Eriotsa erruki bakoa  
 "Zer gaitik ez ~~pasu~~ nazu zugar ichasora eruan, seme maitearen besotan Jaunari aima emen nion?"

Negarr onekar batera entzuten ziran Didarr amak bakoak, arrantza gogorrak, alarau negargarriak, intziri zoliak, chilio biotzekoak.

Salvelako chilinak Pleizan batu dauzan Abadeak 'azi dira organoaren zaratara Antiguakoari erregetututen.

Gero ta gogorago (6) ehiztu egiten dau aizeak, gero ta bitz h geiago ateraten dau uretan mendebalak, gero ta arpagi illunagoa erakusten dau ekaitzak; eta inok ez daki Gran kantoko gizonen barririk.

(1) en derredor - (2) lanchas pequeñas que se dedican a la pesca de la sardina - (3) lanchas algo mayores que con red más cenidamente tejida se dedican a pescar anchoa - (4) frase figurada que denota protección - (5) Kezka zrina.

(6) modismo propio del Euskara que indica aumento de acción con la marcha del tiempo.

~~Erreak~~

V.

Grankanto da ichasoen erdian dagon kaku(1)bat ondurtsua, besiguz ugaria eta arrizku andikoa.

Baia nun dago euskaldunen biotza ikaratu ta atseratiato daben arrizkurik?

Er zirian potincho batzuetan Irlandarako edo? Er dira eurak zurezko ontsietan Lurrari lenengo bira emon daitzenak? Burdinazko al ontsi ~~idax~~ izugarrietan Ingelezak ichasoari aginduten azi ordurako; Nortzuk aspiratu eben batel ta bombo (2) makaletan ichasoaren indarra?

Ara or Grankanton lenagoko Euskaldunen irudi bizia.

Ara or Zaldibar (3), El-Cano, Legazpi, Churrutka ta beste ichasoko agintari askoren odola sanetan dauken gizonak.

Erroian(4) dabez eguzki berotan euren tretzak (5), ondoraño(a)erriauta daukez lebatzetako kordelotak; ur-azalran igiri dabiltz tuntuizak (6), mendebal gogoraren gomuta barik.

Umore ongar atara dauz chapeletik arrata(7), tunda(8) ta pipontsia(9) chalupa maisuak; panelpran(10) toloztuta(11) daukeez narrazko jantziak; eta kordelak alateko (12) aginduz dau dau nausiak.

(1) Lugares escogidos para pescar en alta mar; su colocamiento depende de la posición que ocupa la lancha respecto de los montes.

(2) Barra de alto bordo: poco se diferencia del patache y flaccou arin.

(3) La historia le da el título de general, distinguiéndose mucho en la toma de Sevilla, rompiendo con su barra la cadena que impidió el paso del río y el asalto de la ciudad. — (4) voz náutica que significa el modo de extender una cuerda a lo lejos — (5) aparato para la pesca de besugo.

(a) hasta el fondo — (6) boyas huecas de hoja de lata — (7 y 8) objetos que usan los fumadores antes de la fabricación de las cerillas. — (9) tabaquera de latón — (10) panel: tablero que cubre el suelo de la lancha — (11) plegados — (12) para recoger.

lalten ari ta bezte barik diño agura batek : "Mendebala, mutillak,  
<sup>1</sup>galarrona; galduak gara."

Qauza ikusgarria izango litzate, eun gizonen bizia arriskuan ez balego, ze arin kordeletak batu, tretzak gorde, narruzko jantziaz soneratu eta ekaitzari arpegi ematen prestatu dirian arrantsale gaiso arek.

Amar ontsi chiki arek ondatuteko ichasoko urak naikoa ez balira lez, zeruak botala (1) jausten da euria; zer jasoko dan ikusi nai ez da, odai arteko bidea artu-agaz, agur egin deustse eguekiak benturaz betiko (2): zeruan danke euren icharopena (3) eta zerua odai illunakaz estalduta dago.

"Amar ordu bear doguz, diño batek, urren dan errian sartu teko; Baña nor da amarr orduan, eta dagon ichasoagaz, bere buruaren jaube (4)? Ezin erakutsi gineio aizeari bali chikia (5). Abant (6) mutillak, abant gogotik, Aurrea."

Danak diardue ichasoa auzten erramuakaz eta inok ezin dau abantik egin-----

Orduan (7) danetatik zarrenak dirautse "Agur lagunak; gure amaia (8)oldu da; parka eskatu deiogun alkarrerri, Jauri nari damu andi bat erakutsiagaz. Agur."

(1) zeruak botala - todo lo que podian los cielos - (2) quizá para siempre.

(3) esperanza - (4) dueño - (5) Balisto chiki: asi llaman a una pequeña vela.

(6) à remar - Es posible que esta palabra se derive del vocablo francés Avant. - (7) Etimológicamente significa "en aquella hora" = entonces.

(8) fin

«Agurr», erantzun eben osta-ostu biotzen lupepadak (1).

— «Agurr», isil isilik eta agin artean erantzun eban Lorentzok;  
«Agurr, ene (2) ama biotzekoa, Agurr».

Beate guztiak Antiguako ama miraritsuari (3) euren buruak<sup>4</sup> gaitik erregutepten eutsen artean, Lurreko ama gaitik zerukoari bere barruan dei egiten eutsan Lorentzok; arren eroan egiela len bait len Bizkaiko sokondotik zeruko Jauregira (5) bere ama; ez euela bakarrik lurrean ichi nai orduraño bera barik bizi ezin zana.

## VI

«... Getaria!!!», Kolonen agindupean egozan ~~noia~~ gizonak erria ikusi ebenian lako poz andiagarz didar egin eban Lorentzok, «... Getaria!!!».

Didar metara bizkortu ziran eriotza ezin garaituta ebiltzazan gizonak; «Getaria» konkortuta diñoe guztiak, «Getaria» eta lau palada (6) erriruntz botauagaz, Chapelak kendu ta burua makurtu eben San Anton Getariakoaren aurrean.

Kaira sartu ta chalupak lotuteko azti barik prestatu zan Lorentzo Lekeition gau illuneez barri ona emoten joateko.

«Ez», dirautso chalupako nausi Antonek; <sup>4</sup>aldatu egizuz sonokoak, «apaldu aztiro (7), ta oera sartu azite».

(1) convulsiones - (3) a la milagrosa - (4) Burua = cabeza. hace oficio de reflexivo: euren burua gaitik = por sí mismos.

(2) ene = genitivo. del pronombre Ni = yo. Esta poco menos que en desuso.

(6) al palacio - (6) palada = golpe de remo. (7) con calma.

"Nok lagun egingo deust Lekeitiara?" — "Nik nik..." eranteun  
 eutsen guztiak. Artu eban Antonek sendaren  
 erichon (1) lagun bat eta abiau zan Lekeitiaruntz.

## VII

Goizaldean a emakume pillo bat joian Lekeitioko kaletatik  
 Pleizara Antiguako ama maitegari ezkerak ematen.

Ez zan ~~an~~ aren artean bezterik entzuten ez bada:

"Antiguako amak gorde dauz gure arrantsale galduen  
 biziak."

Inok ikusi barik urten eban uritik egun sentieran (2) Euleak.  
 Nekez igoten eban bere urteen pizua lepoan ebala. Loibeko (3)  
 aldatsa; atsagoteko agiti barik Endairi (4), Baurdo, Amucabe  
 ta Ondarroa albo baten, eta bestean Azterrika ta Berritu ichi  
<sup>ebazant</sup>  
~~bitan~~. Motrikun alker ikusi eben ~~teha~~ aruntz joian  
 emakume maitegarniak eta oruntz etozan gizon erdi bi-  
 lloizak. An barriro bati zinian ama ta semazren  
 biotza eta bertatik, lagunen erreguak zeruko deigaitik atze-  
 ratuta, urten eben biak ortozik (5) Ilrkiolara, San Antonion  
 Euleak egin eutsan promesa betetuten.

— a.m.o.g. —

Bn. Resurreccion Maria de Arzue

Salamanca Marzo 27  
 88

- (1) que le parecia — (2) al alba — (3) Loibe caserio de Lequeitio.  
 (4) este y los nombres propios siguientes pertenecen a pueblos  
 y lugares que se encuentran cerca de la escuela antigua de  
 Lequeitio d. Guipúzcoa. — (5) ascensos.



## AZKUE, ARANA GOIRI ETA UNAMUNO

*Bilbo, 1988-VII-1 (\*)*

*Alfonso Irigoien*

Badira ehun urte Bizkaiko Diputazioak euskal katedra sortu zuela Bizkaiko Institutuan kokaturik. Urrats axolazkoa eman zuen eman ere, eta modu batera edo bestera, zuzenean edo zeharka, ekarri dituen ondorioak ez dira nolanhikoak izan.

Bost izan ziren izena eman zutenak konkurso bidez ezarlekua irabazteko, horietarik hiru historian maila nabarmena irabazi dutenak, eta ez bakarrik Euskal Herrian, mundu zabalean baizik: Azkue, Arana Goiri eta Unamuno. Beste biak Pedro Alberdi eta Eustakio Madina.

Azkue-ri eman zitzaion. Mahaikoen eztabaida Azkue eta Unamunoren artean kokatu zen. Unamuno Filosofia eta letretan doktorea izanik, titulu ofiziala zuen bakarra gertatzen zen, eta lanik aurkeztatu ez bazuen ere, Madrilen ari baitzen beste oposizio batzu egiten Bizkaiko Institutuko Logika, Psikologia eta Etikaren katedra baterako, ezagunak direla bere lanak esaten da. Azkue Teologia Sakratuan batxillerra zen. Horregatik, tituluaren arauera Unamuno zen lehenen, eta hastapenean hala aipatu zen. Larrazabal eta Azillona jaunen eritziz, ostera, Azkue egokiago zen katedrarako, alde batetik apezka zelako, eta bestetik, aurkeztatu zituen lanengatik, eta hala adierazi zuten izkribuz, eta botoetara jorik bigarren honek hamaika izan zituen alde, hiru kontra, eta zuri bat, eta hala erabaki zen arazoa (1). Edozein modutan ere Azkue eta Unamuno urte berean

---

(\*) Euskal katedra sortu zeneko ehungarren urteurrenean Bizkaiko Foru Diputazioak eta Euskaltzaindiak prestatuturiko ospakizunean 1988-garreneko Uztailaren 1-ean Diputazioaren Jauregian Bilbon eginiko hitzaldia.

(1) Cfr. MANUEL LLANO GOROSTIZA, "Azcue, Unamuno, Arana Goiri y el vascuence", *El Correo Español-El Pueblo Vasco*, 6-I-1957, 8-I-1957, 9-I-1957, 10-I-1957.

MANUEL BASAS, "Resurrección M." de Azcue consiguió la primera cátedra de euskera en pugna con Unamuno", *El Correo Español-El Pueblo Vasco*, 5-VI-1988.

ALFONSO IRIGOYEN, "Del epistolario de Azkue", *Euskera*, II (1957), 3 eta 4, 265-266 orr. Katedraren oinarriak agertzen dira bertan.

jaiorikoak ziren eta biek Bilbon zegoen Bizkaiko Institutu berean egin zuten batxillerra (2).

Hau gertatu zen Foruen derogazioa eginik zegoela hamaika bat urte geroago Aureliano Galartza diputatu jaunak 1887-garreneko Azaroaren 8-an eskabide bat egin baitzuen Diputazioak dohaineko katedra bat sort lezan gorago aipatu den Institutuan (3). Baina katedra sortzearena Gernikako batzarretan, haiek Madrileko agintariak galeraz zitzen baina hainbat urte lehenago, behin baino gehiagotan tratatu izan zen, eta inolako zalantzarik gabe esan daiteke Bizkaiko herrian geroago ta sendoago sentitzen zen gogo bati erantzutera datorrela.

Hona hemen Gernikako batzarren zenbait berri:

1833-garren urtean egin ziren batzarretan, lehenengo karlistada hasi zen urte berekoetan hain zuzen ere, Erregeak izendaturiko Korregidorea bere hitzaldia euskaraz eta erdaraz egiten hasi zenetik Gernikako batzarre orokorretan euskara ofizialki erabiltzea zilegi izatera etorri zen, lehenago ez baitzen: “El cual después de haberle traducido verbalmente al idioma vascongado, para completa inteligencia de los Señores que no poseyesen el habla castellana, se mandó por la Junta que se imprimiera y se distribuyeran egemplares de él a todos los Señores apoderados” (4). Beste alde batetik ez da ahaztu behar Abandoko euskaltzale perratzaileak zer edo zertxo lehenago Euskal Akademia batekin beste ezerekin baino zer ikusi gehiago zukeen zerbait sortu behar zatekeelakoa ere azaldu zuela, Gernikako batzarreek izendaturiko hogeitau lau pertsonen osatua, Aristides Artiñano-k Durangoko Euskal jaietan askozaz geroago, 1886-garren urtean, beste era batera Euskal Akademia sortzeko asmoa agertu baino lehen (5).

---

(2) M. GRANDE, “Estudios de bachillerato realizados por Resurrección M.ª de Azkue”, *Euskera*, VI (1961), 360-361 orr. 1881-garreneko Ekainaren 23-an iragan zituen Batxillerreko gradua hartzeko egin beharrekoak.

MIGUEL DE UNAMUNO, *Obras completas*, VIII, *Autobiografía y recuerdos*, “Recuerdos de niñez y mocedad” (1908), Madrid 1970, 131 orr. eta hurrengoak: Dio: “En el curso 1875 a 1876, teniendo yo once años, en las postrimerías de la guerra civil, ingresé en el Instituto Vizcaino”. Amaitzeari dagokionez 1879-1880 ikasturtea izan zela batxillerraren azkena esan behar da. Beraz, Azkue-k baino urte bete lehenago egin zituen ikasketak urte berean jaino baziren ere.

(3) RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, *Euskalerrriaren yakintza-Literatura popular del País Vasco*, I, Madrid 1935, 9 orr.

(4) *Juntas Generales del M. N. y M. L. Señorío de Vizcaya, celebradas so el árbol, y en la Iglesia juradera de Sta. María de Guernica desde el día cuatro hasta el quince de julio inclusive de mil ochocientos treinta y tres*, Bilbao 1834, 13 orr.

Ikus ene “Gernikako batzarreak eta euskara” (Iruñean, bosgarren Udako Euskal Unibertsitatean 1977-VII-an irakurria), *Anaitasuna*, 15-VIII-1977, 1-IX-1977, 15-IX-1977.

(5) LINO AKESOLO, “José Pablo de Ulibarri Galindez (1775-1847); actualidad de su obra”, *Euskera*, XXI (1976), 170 orr. eta hurrengoak.



Katedrarena 1841-garren urteko batzarretan aipatzen da: “Resolvió asimismo la junta, por igual indicación, que al ponerse en planta, en virtud de lo acordado en la precitada sesión del 2, el Instituto científico de segunda enseñanza, cuidase la Diputación general de que se establezca en él una cátedra de lengua vascongada (6).

1864-garrenekoetan berriz tratatzen da euskal katedra sortzeaz eta baita maisuek euskaraz jakiteaz ere, —kontuan izan behar da garaitsu horretan eztabaida bat garatu zela Madrilekoekin kanpotik Euskal Herrira maisu erdaldunak bidaltzen hasi baitziren 1857-ko irakaskuntza publikoko lege berria oinarri harturik (7)—: “Igualmente dióse cuenta de otra moción suscrita por varios Señores apoderados que a la letra dice así: ILLMO. SR.—Los apoderados que suscriben proponen a la Junta general se sirva acordar que la Illma. Diputación proceda inmediatamente al establecimiento de una cátedra de Lengua Vascongada en el Colegio de Vizcaya, a fin de secundar eficazmente los patrióticos esfuerzos del P. Fr. José de Uriarte, de D. Pedro Novia de Salcedo y de otros doctos vascongados que trabajan por el mantenimiento y la perfección de nuestra lengua materna, teniendo sin duda muy presente el **axioma de que allí donde concluye la lengua de los pueblos concluye su nacionalidad**. So el árbol de Guernica a 25 de julio de 1864.—Illmo. Sr.—Alejandro Rodríguez.—Angel María de Ventadas.—Juan Antonio de Menchaca”. “Y acordó la Junta que dicha moción se remitiera a la Diputación general para su resolución, y a propuesta de un señor apoderado resolvió también un voto de gracias en favor del R. P. Fr. José de Uriarte, por los estudios que ha hecho de este lenguaje y servicios prestados con tal motivo” (8). **El axioma de que allí donde concluye la lengua de los pueblos concluye su nacionalidad** beltzez markatu dugu, Arana Goiri oraindik jaiotzeko zegoela printzipio nazionalista dei dezakegun hori formulatzen baita Gernikako batzarretan.

---

JOSE PAULO ULIBARRI GALINDEZ, *Gutunliburua* (esku izkribu faksimilez argitaratua), Gasteizen 1975. Ikus bertan datorren “Bibliografía” eta Aita Lino Akesolo-ren aurkeztatzea.

D. ARÍSTIDES DE ARTIÑANO y ZURICALDAY, *Proyecto de Academia Bascongada*, Barcelona 1886, 35 orr. (Premiado en las Fiestas Eúskaras de Durango, en 1886).

(6) 57 orr. eta hurrengoak. 1952-garrenekoetan, 72-73 orr., lehenengo irakaskuntzako eskola normalaren ardura ere eman nahi zaio Institutuari.

(7) Kontuan izan behar da 1857-garren urtean Madrilen irakaskuntza publikoaz lege berri bat egin zutela —ley de instrucción pública de fecha 9 de septiembre de 1857—, eta haren kontrako mugimendu bat sortu zela Gernikako batzarretan, gai horretan Diputazioen eta Udalen bete beharrak murrizturik gelditzen baitziren. Hain zuzen ere 1860-garren urteko batzarretan, 90-91 orr., lege hori honela hartzen da: “como contraria a las atribuciones que las diputaciones y ayuntamientos constantemente han gozado tocante a la inspección y vigilancia de este importante ramo, al nombramiento de profesores y señaladamente de su dotación”.

(8) 150 eta 151 orr.

Ikusten denez katedraren asmoa ez zen 1888-garren urterarte bete, Foruak galdu eta gerorarte, dudarik gabe garai hartako gerra eta gertakariakatik.

Azkue-k berak dioenez, *Grankanton arrantzaleak* izan zen aurkeztatu zuen euskarazko lana, eta *Algunas reglas gramaticales* “edo onelabait” (9). Katedra irabazi eta berehala, 1891-garren urtean, *Euskal izkindea - Gramática euskara* argitaratu zuen euskaraz eta erdaraz, geroagoko lanetan autoreak berak gaztetako bekatutzat aitortuko zuena. Dodgson-ek *Azcuenze* deituko zion Azkue-ren lehenengo bide honi. Izan ere hizkuntza zeharo logiko bat bultzatu nahi zuen eta *izan* berboaren presentea, konparazio baterako, *nai, ai, dai, gaiz, zaiz, daiz*, egiten du, *naiz, haiz, da, gara, zara, dira* formen ordeztu, eta, beste alderdi batetik, *daut, gauz, zauz, zautaz*, eta abar, *dut, gaitu, zaitu, zaitut*, eta abar, formen ordeztu, normalak direla, ordea, *nau, aut, au*, eta abar, bere logikaren oinarria horietan hartzen baitu. Egia esateko Bizkaiko itsasaldetik barrura *nai* forma *nas* edo *naiz*-en ordeztu, ezaguna da, bakarra ez bada ere, eta hor har zezakeen oinarri jatorrizko forma zela uste izateko eta bere buruan baino kokatzen ez zen alegiazko logika zaharra goitik behera flexio-jokoetan berregiteko, eta horixe berbera egin zuen *edun* berboarenetan ere. Ez zen konturatzun asko erabiltzen diren flexio-jokoak ez direla normalki edozein hizkuntzatan erregularitasun hestukoak, eta berrienak, ostera, erregularra-goak direla. Hor dituzue, adibidez, oso berriak diren *leiket, leikezu, leike*, eta abar, Gipuzkoako Goierri ere oso gazteen artean zabaltzen ari direnak *leike* oinarri harturik, eta *ez neike, zeinke, leike*. Edozein modutan ere *nai* forma \**nadi* batetik letorke, agian aoristoko laguntzailea bestearekin nahasirik, oraindik hainbatek Bizkaiko leku batzutan *etorriko litzateke* perifrasiaren ordeztu *etorriko leiteke*, eta abar, esan izan duten bezala,

---

(9) IKUS RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, *Euskalerraren yakintza-Literatura popular del País Vasco*, I, Madrid 1935, 7 orr.: ‘Gaztetan nintzan (ogei urte or or bainituen) Seminarioko ikastarondoko opor-egunetan, astiune batzuetan beintzat, erriaren agotik ipuin ta irakurgai bat edo beste ikasten ari izan nintzanean. Orduan ikasitako irakurgai bat, laubost urte geroago, lantto bat egiteko erabili nuen. Bizkaiko Aldundiak, Bilboko Institutuan euskerazko irakaskuntza sortu nairik, batzaldi bat iragarri zuen, irakasle izan nai zutenak berak egindako zerbait erakutsi zezatela eskatuz. Bi lan txume agertu nituen nik: euskerazkoa bat, bestea erderazkoa. Lenengoari izentzat *Grankanton arrantzaleak* ezarri nion eta Lekeition urte batzuk lenago ikasitako irakurgai bat izan zan (Uri artako itsastarren arrantzatoki edo kala urrutiko baten izena da *Grankanto*). Bigarrena *Algunas reglas gramaticales* edo onelabait izendatu nuen. Orain (arri zaiz, irakurle): Parisko *Bibliothèque Nationale* deritzaien Liburutegi aundian dautza bata ta bestea, E. S. Dodgson-ek nire eskuetatik artu ta neronek enekiela ara eramanak. Arritasun ori yoango zaitzu, irakurle, Oxford-ko Bosleyren Liburutegian arkitu nituen paper batzuen berri yakin dezazunean. Lan onetan ari naizen onen eta Champion eta beste euskalariren baten postal batzuk, len aipaturiko euskalazale ingelesak utziak, ikusi nituen nik an. Bizkaiko Aldundiaren orduko asmoa gora andikoa izan zan euskera zarrari indar berriak zainetartzeko. Orduan asi ginan Arana Goiri ta ni, ateko aldeari bizkarra emanez, barrura begira, nola edo ala lanari ekin ta ekin. Irakurleak atseginez ikusiko dutela uste dut gure Aldundiak artarako erein zuen lenengo azia”.

lehenengoa ere ezagutuarren, edo *etorri jakon* esan beharrean, Leioa eta inguruetan *etorri ekion* esan izan den bezala, azkenengo hau Lizarraga Elkanokoaren erara, hark *etorri zekio* baitarabil *etorri zitzaion* zentzuan, *etor zekio(n)* perifrasiak modu indikatiboan zuen iraganeko aoristo zentzua galdu baitzuen (10). Beste alderdi batetik *elemento inquirido* delakoaren gaia ere hor azaltzen da eta geroago Altube-ren eskutik segida izan zuen (11).

Azkue-ren bideari Dodgson-ek *Azcue* deitu ziola esan dugu, eta euskarara moldatuz gero ere balio du, zeren modu horretera *Azkuera* edo *Azkuera* esan behar bailitzateke, *euskera* edo *euskara* hitzekin joko eginik. Arana Goiri-rena *euzkera* zen, hau da, z-rekin, *eguzki* hitzarekin zer ikusirik bagenduela asmatu zuenetik aurrera, eta bide hori maisuak baino urrunago eraman zuten Arriandiaga-k eta geroago *Euskaltzale bazkuna*-ren inguruan ari izan zirenek, eta ez zuten Bizkaian bakarrik izan eragina, Bizkaitik kanpo ere bai. Kirikiño-ren moduko batzu eragin guztiak gora behera ez zuten herriko euskara fresko eta indartsuaren kutsurik galdu, ordea. Horretara baldin bazen, alderdi batetik *Azkuera*, eta besterik *euzkera*, z-rekin, edo Arana Goiri-ren eskola baziren, eta orain-tsuago hori adierazteko *hyper-hitz* bat sortu izan da, hau da, *hiperbizkaiera*.

Baina *Azkuera* oso gutxi iraun zuen, *Euskal izkindeak* iraun zuen beste, zeren Azkue-k bere hiztegi nagusia egiterakoan beste bide bat hartu baitzuen askozaz ere zabalagoa, garaiko purismoa zeharo gainditu ez bazuen ere, beste askok ere Euskal Herriko hegoaldean Bizkaia baino eremu zabalagoan zeharo gainditu ez zuen bezala. Hiztegiaren hitzau-eremua izenik gabe aipatzen da Dodgson-ena (12). Edozein modutan ere Azkue-k Bizkaiko euskara dotorean idazten zuen hitzaldi labur honetan aipatuko ez ditugun bere lan ugarietan, Gipuzkera osotuaren teoria oinarri harturik *Prontuario de la lengua vasca* eta *Ardi galdua* elaberria argita-

(10) Edward Spencer Dodgson izan zen *azcuce* hitza zabaldu zuena, cfr. Julio de Urquijo, "Vascófilos ingleses", *RIEV*, XXV (1934), 201-224 orr., Dodgson-i dagokiona 211 orr. eta hurrengoetan dator.

Azkue-k berak ere aipatzen du bere Morfologian: "Tal demolición intentó el autor de estas líneas en aquella su *Euskal-izkindea*, ¿y no recuerdas, lector, el chiste dogsoniano de *Ascuce*? El uso de *gorria*, *eskua* y *besoa* es hoy ya corriente, aunque el que así las escriba se valga, al hablar con los suyos, de las variantes que le son familiares. El lector las acepta asimismo. La propuesta de esas flexiones *daut*, *dauk*, *daun*, *daugu*... etcétera, como de uso exclusivo en lo futuro, es sí, empresa fácil; pero la aceptación por parte del pueblo la juzgo imposible y hasta contraproducente, pues en vez de destruir una Babel daría lugar a la formación de dos, o por lo menos a hacer más confusa la primera", cfr. Resurrección María de Azkue, *Morfología vasca*, Bilbao 1925, § 932, 691 orr.

(11) Cfr. *Euskal izkindea*, op. cit., 334-345 orr.

ALFONSO IRIGOYEN, "Sebero Altube eta euskal hizkuntzaren pleguak", *Euskera*, XXV (1980), 325 orr. eta hurrengoak.

(12) RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, *Diccionario vasco-español-francés*, II tom., Bilbao 1905-1906, "III. Del enemigo el consejo", I tom., IX orr.

ra zituen arte (13), hain zuzen ere Euskaltzaindia sortzerakoan. Harrezke-ro bere euskara batuaren bidetik ibili zen, batez ere busti-palatalen grafia kontuan, jarraitze guti izan bazuen ere bere ingurukoan artean, gipuzkoar izanik ere, zeren politika arazoak mundu abertzalean Arana Goiri-ren bidetik zihoztenez gero, haren joerak nagusitzen baitziren, eta horretan ez baitzeturten bat. Baina gerra ondoko euskara batuan grafia horri dagokionean Azkue-ren bidea gelditu da, eta Nazario Oleaga-k horrezaz zuen eritzi finkoa baliozko gertatu zen, zeharka bederen, eta beste alde batetik batez ere Lapurdiko euskal literatura oparo purismoaren bidean sartu gabekoa horren alde zegoen (14).

Unamuno-k bere lehenengo denboretan lotura handia izan zuen euskal munduarekin. Bere doktoradutzako tesia ere bide horretarik abiatu zen: *Critica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca* (leída en Madrid el día 20 de junio de 1884). Gauzaren bat edo beste, hala nola *zillar*, 'plata', hitzaz dioena, eskozes, aleman, goto, eta ingelesarekin, *-silver-*, konparatzen duela, geroago ere ontzat hartu izan da konparatisten artean, Tovar, Mitxelena, eta abarren artean, esaterako (15).

---

(13) RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, *Prontuario fácil para el estudio de la lengua vasca popular*, Bilbao 1917, bigarren edizioa 1932.

R. M.<sup>a</sup> AZKUE, *Ardi galdua*, Bilbon 1918.

(14) Cfr. ALFONSO IRIGOYEN, "Ene eritzia zenbait euskaltzain eta laguntzailek firmaturikako gutun urriko batzarrean tratatuko denaz eta ene erabaki proposamendua", *Euskera*, XXII (1977), 208-213 orr.

*Joan, jan* eta halakoak *j-* grafiaz oraingo erara ematea, Euskal Herri osoa gogoan izanik, Azkue-k bultzatu zuen, halako jokabidea hartu baitzuen hiztegi nagusirako, geroago *yoan, yan* eta abar, erabili bazituen ere euskara batuaren izenean, seguru asko euskaldunak ahoskatze zaharrera bultzatzeko asmoz, cfr. Alfonso Irigoien, "J grafiaren problematikaz egungo eguneko egoera", *Euskera*, XXIX (1984), 595-598 orr., eta baita ere "Jota grafiaz, noiz *j* eta noiz *i*?", *De re philologica linguae uasconicae*, II, Bilbao 1987, 229-302 orr. Edozein modutan ere *Ardi galdua*-n oraindik *joan*, eta abar, *j-* grafiaz ematen ditu euskara batuaren izenean eginik agertzen bada ere. Gauza bera gertatzen da *Prontuario de la lengua vasca* delakoan, zeren 1917-garreneko edizioan *joan, jan*, eta abar, *j-* grafiadunak irakurtzen badira ere, 1932-garrenekoan *yoan, yan* eta abar, *y-* grekoz agertzen baitira, edizio berria zerbaiska zuzendua izateaz gainera. Azkenengo honetan, gainera, Arana Goiri-ren bidetik zabal korritzen zuten *x* eta *tx* ere ontzat hartzen ditu, eta baita, *rr* bikoitzaren ordez, egungo eguneko bazterturik dagoen *í* gangarduna ere. Aldaketok Euskaltzaindiko **Euskera** aldizkaria agertzen hasten den momentu berean egiten ditu, cfr. 1919-1920, I-ko urtea, II-n zenbakia, 1921-garreneko agertua, eta Sebero Altube-ren Euskaltzaindiko sarrera hitzaldiari Bizkaiko euskaraz, ez bestela, egin zion erantzunean ere *yoan*, eta abar, darabiltza, Altube-k ez bezala, cfr. 1920-1921, II-garren urtea, I-ko zenbakia.

Arana Goiri-k 1896-garren urtean argitara zuen *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino* delakoan, *Obras completas*, 810-982 orr., Bizkaiko euskararako *j-* grafia proposatzen du, hala nola, "jauregija (el palacio)", Markina-ko eskolako autoreen arauera, baina, gainera, maiuskula denean ere goiko puntua ipinirik, 858 orr. Gipuzkoakorako ordea, grafia berbera goiko punturik gabe bultzatu nahi du, bai maiuskula denean, eta bai ez denean, erdarazko *j* bezalatsuko ahoskatze guturala dela kausa, 855-857 orr.

(15) MIGUEL DE UNAMUNO, *Obras completas*, IV, *La raza y la lengua*, Madrid 1968.

Handik laster lan baliotsu bat argitara zuen *Revista de Vizcaya* delakoan: “Del elemento alienígena en el idioma vasco”, 1886, I, n.º 8, Otsailaren 15-a, 259-269 orr., eta 1886, I, n.º 9, Martxoaren 1-a, 295-305 orr., eta ondorik “¿Vasco o basco?”, 1886, I, n.º 11, Apirilaren 1-a, 399-404 orr. (Uztailaren 1-ean, hiru hilabete geroago, Arana Goiri-k aldizkari berean “Etimologías sueltas ¿Vasco o basco?” argitara zuen, eta *Obras completas* delakoan dioenez, 31 orr., 1885-garren urteko Abenduan idatzi zuen, eta bere lehenengoetariko lana da, eta edozein modutan ere argitaratzen duen lehenengo) (16).

Unamuno-k “Vasco o basco” delakoa argitara zuen numero berean Tomás Escriche y Mieg, Bilboko Institutuan irakasle zenak artikulua bat argitara zuen “El vascuence” tituluaren azpian, 392-398 orr., lehenengoak “Del elemento alienígena en el idioma vasco” delakoan esan zituen zenbait eritzi, mailegu delakoekin ikustekorik ez zutenak kritikatu eta euskararen bizitzaren alde agertuz. Hala dio: “Dijérase mañana al pueblo vasco que era dueño de dejar el castellano y usar como lengua oficial y exclusiva la suya propia, y este sólo acto voluntario de un gobierno (acto más o menos político, no discuto éso) bastaría para asegurar una gran vitalidad al vascuence, a pesar del incesante roce con los forasteros. Probablemente entonces llegaría a estar de moda su cultivo y la minoría de personas acomodadas que hoy lo desprecian y hacen alarde de olvidarlo, se apresurarían a estudiarlo y recordarlo con empeño”. “Sólo una respuesta entiendo que podría dar a ésto el Sr. Unamuno: ‘no queremos’, o ‘no quieren’ si es que personalmente deseaba él sustraerse del número de los indiferentes”.

Unamuno-k hurrengo numeroan erantzun zion, Apirilaren 15-ekoan, 422-426 orr., “Más sobre el vascuence” lanarekin, eta Maiatzaren 1-ean “Algunas palabras más sobre el vascuence” delakoarekin Escriche-k, 11-20 orr. Garaitsu horretan “El Sitio”-n hiru hitzaldi egin zituen, hirugarrena, argitara eman den bakarra, 1887-garreneko Urtarrilaren 3-an “Espíritu de la raza vasca” titulua zuela. Edozein modutan ere euskaraz eginiko oso gutxi zuen Unamuno-k eta katedraren konkursoko urte berean Gernikako arbolari zuzenduriko lan labur bezain ezaguna argitara zuen gure hizkuntzan (17). Orduko giroaren adierazgarri dira lan guzti hauek.

(16) *Obras completas de Arana Goiri'tarr Sabin (Sabino de Arana Goiri)*, Buenos Aires, 1965.

(17) Cfr. *Euskal-Erria*, XIX (1888), 299-300 orr.: “¡Agur, arbola bedeinkatube!”. Neure artikulua baten notan nuen osorik, cfr. Alfonso Irigoien, “Bilbo eta euskara”, *Euskera*, XXII (1977), (33) nota, 408 orr. Ikus hemen darabiltzagun arazoez 400 orr. eta hurrengoak ere.

Gai hauezaz ikus baita ere ene artikulua “Gorputz eta soin hitzez eta abar”, *Euskera*, XXI (1976), 77 orr. eta hurrengoak.

Arana Goiri-k ere bazuen prestaturik, berak dioenez, 76 orr., artikulua bat Unamuno-ren “Del elemento alienígena en el idioma vasco” lanari erantzunik, baina dirudienez ez zen argitara eman, eta ezagutu ere ez da ezagutzen. Edozein modutan ere aipaturiko Unamuno-ren lanak bere eragina izan zuen *sensu contrario*, zeren kasu batzutan Arana Goiri-k neologismoak sortu baitzituen euskaldun guztiek edo gehienek erabiltzen zituzten eta dituzten hitz arrunten orde, hala nola, *elixa = txadon (etxe-deun)*, 1063 orr., *zeru = donoki (deun-oki)*, 1062 orr., *pamilija = sendi (sendi)*, 1063 orr., *salbau = gaizkatu (gaitz-ga-tu)*, 1062 orr., *[arraza] = abenda (aba-enda)*, 1061 orr., *pekatari = obendi (oben-di)*, 1014 orr., *mundu = ludi (lurr-di)*, 1063 orr., *koroe = burestun (buru-estun)*, 1014 orr., eta abar, eta abar. Baina *mutatis mutandis* Larramendi-k ere halako bideak korritu izan zituen lehenago, *megope* erdarazko ‘espíritu’ adierazteko erabiltzea proposatu baitzuen (18), eta abar, eta abar, Ifarraldekoen artean XVI-garren mendeko hastapenetik beretik gertatzen ez zen erara. *Hyper* preposizio grekoaz baliatu behar baldin badugu, *hypereuskara* delakoaren iturriak denboran urrunago bilatu behar dira. Edozein modutan ere Arana Goiri-ren hitz bat edo beste problemarik gabe zabaldu izan da. Esaterako, egungo egunean *euskalki* hitza normalki erabiltzen da. Gogora ekarri behar da, ordea, Arana Goiri-k *euzkelgi* proposatu zuela, 1062 orr., eta formaren aldetik zerbait aldatu bada ere hitz berbera dela (19).

Hain zuzen ere Arana Goiri-k Azkue-ri eginiko karta autografo baten, hark egungo egunean inolako kezkarik gabe euskal hitz modura hartzen dugun *koroe / koroi* formarako *buruntzi* erabili omen baitzuen, —gorago ikusi dugunez Arana Goiri-k *burestun* du—, bere eritzia ematen dio. Karta hori Federiko Krutwig-en eskuetan dago, Azkue-k eman baitzion, eta orainarte ez da sekula argitara agertu. Berari esker osorik irakurtzen dizuet orain, jatorrizko letra begien aurrean dudala, eta kopiatuak doa ondoren:

“[En la cabecera a la izquierda hay dibujada, utilizando la pluma con que fue escrita la carta, una bicrucífera, la cual simboliza una *ikurriña*].

”Sukarrieta 28-V-900.

”Sr. D. Resurrección M.<sup>a</sup> de Azkue, Pbro., Bilbao.

”Mi buen amigo: En el himno que ha escrito V. para la Coronación de la Virgen de Begoña y que publica *El Noticiero* de hoy, he visto

(18) Cfr. PADRE MANUEL DE LARRAMENDI, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuense y latín*, tomo bi, San Sebastián 1745.

(19) Eguzkitza euskaltzainak artikulua bat egin zuen “*Euskalki* ala *euskalgi*?” tituluduna Euskaltzaindia sortu eta berehala, *euskalgi* hobetzat harturik, cfr. 1919-1920, I-ko urtea, II-n zenbakia, 38-44 orr. Hala ere egungo egunean besteak korritzen du.

empleada la palabra *buruntzi* por *corona*, y advierte V. en nota ser usual dicho vocablo. Esto último, este hecho, no lo dudo desde el momento que V. lo asegura; pero bien sabe V. que no nos debe bastar el simple hecho material de usarse una voz, para aceptarla como legítima, quiero decir, como auténtica. Es preciso estudiar y saber cómo se usa y por quiénes, y aun después de ésto, examinarla en sí misma. También se usa, por ejemplo, *txismistargi* por *luz eléctrica* y aun por *electricidad* (como si ésta fuera *luz*); pero sería imperdonable admitiéramos una voz tan risible, inventada, sin duda, en algún rato de ocio y buen humor, por algún *txistulari* ó *bertsolari* aficionado á gramática é inspirado por la sidra ó el chacolí.

”El vocablo *buruntzi* ha sido indudablemente compuesto de *buru-ontzi*; pero con bien poca gracia para el pobre euzkera. Lo que *buru-ontzi* podría significar (y así y todo á *duras penas*) es el casco ó capacete guerrero. Y digo á *duras penas*, porque *ontzi* ó *untzi* siempre y esencialmente lleva expresa la idea de *recipiente*, *receptáculo*, *continente*, como *vaso* en español y *vaisseau* en francés, por lo que *ontzi* y *vaisseau* y *vaso* significan á la vez *navio* y *vasija*. De mí sé decir que nunca aceptaría como buena la voz *buru-ontzi* para significar *casco guerrero*, mucho menos *corona*, porque ni ésta ni aquél son *continentes* de la cabeza, sino todo lo contrario. Apurándolo mucho, podría pasar el término en cuestión para expresar el *cráneo* (que ya tiene su nombre y no necesita otro), que es un recipiente que pertenece á la cabeza y está en ella (*burubaren ontzi*, *buruko ontzi*); y acaso también, y apurándolo más, para significar el *cerebro* mismo, que es el vaso fisiológico de la cabeza: pero, la verdad sea dicha, ni en uno ni en otro caso sería rigurosamente aceptable el vocablo á que me refiero, porque ni el *cráneo* ni el *cerebro* contienen la *cabeza*, sino todo lo contrario: son *burubaren ontzi* y *buruko ontzi*, pero no *burudun ontzi*.

”El hallar tan consciente é inconsideradamente formado el vocablo *buruntzi*, nos puede convencer de que no es usual con el uso que hace auténticas las voces, con el uso vulgar y corriente del euzkera, uso que, como puramente inconsciente é instintivo, resulta siempre acertado en sus productos, así en lo morfológico como en lo ideológico. Seguramente, la voz *buruntzi* ha pasado de algún libro ó de algún púlpito á la parte de vulgo que lo use: y ya tratándose de invenciones, precisa someterlas á riguroso examen antes de recibir las y registrarlas como buenas.

”Me ha movido á hacer á V. las observaciones que preceden el haber visto el vocablo *buruntzi* por *corona* en un himno que, por su letra y su música, y por el grande acontecimiento que ha de conmemorar, está llamado á extenderse por el país y hacerse popular en considerable porción del pueblo vasko [sic.]. He cumplido con mi deber de patriota al escribir á V. la presente por el bien de la lengua de mi raza, y creo

firmemente de V., hará lo que á su juicio sea más conveniente para la misma.

”Ordene V. á su amigo y servidor en Jel.

”A. eta G.’ttarr Sabin.

”P.D. No tengo inconveniente dé V. á la publicidad estas líneas, si lo juzga oportuno.”

Arazo hau, *burestun* edo *buruntzi*, nola esan behar den euskaraz erdarazko *corona*, ez dugu gehiago egungo egunean eztabaidatzen, *koroe* / *koroi* euskal hitz modura hartzen baitugu, jatorriz erdaratikoa bada ere. Izan ere, Unamuno-ren “Del elemento alienígena en el idioma vasco” delakoa, *mutatis mutandis*, oraingoagoa iruditzen zaigu egun. Eztabaidatzen den hitzari dagokiola geroago Azkue-k, bere 1905-1906-ko hiztegian, *buruntzi*, ‘aro superior de un cesto’ zentzuan bilduko du Gernika, Ipazter, Lekeitio, Markina, Ondarroa, eta Bizkaitik kanpoko Gaintza-n arrunt erabiltzen dela esanik, eta Oiartzun-en zentzu berean *buruntzaki* aldagarria. Erdarazko *corona* adierazteko “por extensión” erabili omen zuen (20).

Hiru gizon erraldoi hauen arteko harremanak edukaziozko giro baten barruan mugitzen baziren ere elkarren lehian eta bakoitzak bere lekua eta zebilen eremua zaindurik ziren beti.

Unamuno geroago Salamanca-ra joango zen eta lehenengo garaietan Bilbo-rekin harreman hestua izan bazituen ere, luzera, kilometro askotara eta beste giro baten bizi baitzen, geroago eta gehiago urrundu zen euskal munduko gauzetarik, grina zeharo aldendu ez bazitzaion ere.

Hiru pertsona handi hauek Bilborekin eta Euskal Herri osoarekin lotura sendoak izan dituzte, bertan eragin handia sorturik, eta gainera hiru gizon tiporen eredu dira, oraindik ere nolabait irauten dutenak.

---

(20) **Euskera** aldizkarian, II (1957), 261-393 orr., “Del epistolario de Azkue” titulupean beste karta askoren artean Sabino Arana Goiri-ren bat ere argitara eman nuen, hain zuzen ere estalkiaren barruan gordetzen zen bakarra, eta estalkian, Azkue-ren eskuz izkribaturik, omen zeudenen berri ere bai. Bertan ematen da hemen argitara den kartaren berri ere: “2.<sup>a</sup> Sukarrieta 28, V, 1900. Una larga carta y razonable acerca del vocablo *buruntzi* que significando corona introduce en mi recién publicada poesía a N.<sup>a</sup> S.<sup>a</sup> de Begoña”, 324-325 orr.

**Euzkerea** aldizkarian, IX (1935), Orrilla-Bagilla, 525-527 orr., “Páginas del maestro. Temas euzkeralógicos”, tituluaren azpian Arana Goiri-k Azkue-ri Hendaia-ra zuzenduriko beste karta bat argitaratzen da. “Sukarrieta, 2-VI-1900” du leku eta egunaren seinialagari. Azkue-k aurreko 31-an egin zionaren erantzuna da, hala baitio bertan. Beraz, horren arauera, goian argitara eman denari Azkue-k 31-an erantzuten dio, eta Arana Goiri-k egun bi geroago, Hendaia-ra izkribaturik, *buruntzi* hitzaz berriz egiten dio berba, “puesto que de evolución ideológica se trata, y no de creación de formas”. Azkenengoaren berririk batere ez da agertzen gorago aipatu den estalkian, eta badirudi **Euzkerea** aldizkariak argitara eman zuenaren iturria ez dela Azkue-ren artxiboa.



Horregatik joan den Abenduan hirurei Bilbon katedra honen ehungarren urteko ospakizunen inguruan monumentu bat egin behar litzaikeela proposatu nuen, eta erraturik ez baldin banabil, talde batek Udalari eskabidea egin ondoren, asmoa aurrera joan daiteke. Biz aukera hau elkarren arteko harremanen lagungarri eta orainarteko elkartu ezinen lagungarri. Ailedi Euskal Herria arrazoiean oinarrituriko harreman sendoetan murgil Europako zelai zabalean gaudela, eta Krutwig-ek lehen-goan zioetan bezala: *ὁμόνοια*, hau da, konkordia.

Hala biz.



## AZKUE VERSUS ARANA GOIRI: HITZ BERRIEZ

*Bilbo, 1988-VII-1*

*Inés Pagola Hernández*  
(EHU/UPV)

En la última década del XIX y unido al despertar de las ideas nacionalistas surge en Vizcaya el movimiento purista llamado “Escuela Renacentista” que con el tiempo se extiende al resto del País Vasco transformando radicalmente la lengua escrita. Tradicionalmente, Arana Goiri ha sido considerado el responsable principal de este ideal de pureza; y Azkue, su máximo oponente. Como señaló Altube (1934) e intentaremos demostrar en el breve tiempo de que disponemos, Azkue es esencialmente tan purista como Arana Goiri.

Por una parte, los trabajos recientemente publicados por I. Laka (MIT) demuestran que la renovación en el campo de la morfología, sobre todo, verbal, fue iniciada por Azkue. Por otra, de la tesis doctoral en vías de publicación de I. Pagola se desprende que aun en el terreno del léxico, donde las diferencias entre Azkue y Arana Goiri son mayores, éstas no dejan de ser superficiales. En efecto, ambos escritores participan de la común obsesión por rehuir los términos vascos de origen extraño, obsesión que caracteriza y define al movimiento renacentista frente a la escuela purista que le precede. Lo que Azkue le reprocha a Arana Goiri es su conocimiento imperfecto del idioma, es decir, básicamente, el quebrantar las leyes fonéticas de la composición y derivación contrayendo en exceso los vocablos; y la creación innecesaria de los mismos por existir en la lengua términos equivalentes por muy remotos y arcaicos que éstos sean.



## EUSKAL KATEDRAREN MENDEURRENA

*Bilbo, 1988-VII-1*

*Pilar Valiente Lekuona*

Eusko Jaurlaritzako Pedagogi  
Berrikuntzarako Zuzendaria

Agintari agurgarriak, euskaltzain prestuak, jaun andreak:

Hitz bi esan nahirik natorkizue, Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren izenean, gaurko ospakizun alai honetara.

Alaia baita zinez, euskaldun guztiontzat, era honetako mendeurren batean elkar hartuz gure aurrekoen ekintzak goraiatu ahal izatea.

Maiztxo izan ohi dugu gehienok, zertaz kezkatu eta zertan katiatua.

Bakanago, aldiz, eguneroko lan saiatuan aurrera atera nahi genituzkeen xede eta asmoak aspaldidaniko ahalegin baten oinordeko direla gogoratzeko parada. Azken hauetakoa dugu, inondik ere, egungo eguneko hau.

Ehun urte betetzen ditu Bizkaiak, eta horrekin Euskal herri osoak, Bilboko Institutuan lehen euskal katedra sortu eta hornitu zenetik. Frui-turik eman zuen, guztiok dakigunez, orduko ekintza hark. Historiak berekin ekarri dituen gora-behera, bide-aldatze eta atzera-aurrera guztiekin ere orduko erabaki hura probetxuzkoa gertatu zen euskaldun gehienon ustean.

Eta orain, ehun urte pasa ondoren, herrigintzarako aukerak zabaldu diren heinean ezker-eskuin ugaritu dira, irakasmaila desberdinetan, euskal hizkuntza eta literaturaren ikasguak. Resurrección Maria de Azkuek eta beste hainbatek badute jarraitzailerik. Eta espero izatekoa da aurre-rantzean, hasitako bideari eutsiz, oraingo mendu berriok indartu eta ugaritu baizik ez direla egingo.

Hirurogeitamar urte joan dira Julio de Urquijok Oñatin, Eusko Ikaskuntzaren lehen Biltzarrean, euskal hizkuntzaren inguruko azterlanak Herri Aginteen babespean eratu eta sendotzeko eske-erregua plazaratu zuenetik. Lan hori nagusiki Euskaltzaindiak eta, berrikitanagotik, Uniber-

tsitateak beregain daramate, eta ongi eraman ere. Ez dago ahazterik ordea gaur egungo euskal hizkuntza eta literaturaren katedradun gazte edo sasoiko asko direla, haiei lagunduz, eginkizun eder horretan buru-belarri sartuak. Herri Aginte sorberriek emendiozko erantzunik emana eta ematen diote beraz, eguneroko irakaslan arruntaz gainera, orduko gutzi bizi hari.

Besterik ez, jaun-andreok. Eskerrak berriro, Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren izenean, hain ekitaldi bihotz-pizgarria eratu izanagatik. Ekin aurrera, nork bere laneremuan, belaunaldi gazteen euskal hezkuntza bermatu eta aberasteko ahaleginetan, eta ez itxaropenik gal orain dela ehun urte aldaturiko zuhaitz-landare hark emango duela aurrerantzean ere, hartutako bideari sendo eusten badiogu, fruitu ugarririk.

## EUSKAL KATEDRAREN MENDEURRENA

*Bilbo, 1988-VII-1*

*José Alberto Pradera*

Bizkaiko Diputatu Nagusia/  
Diputado General de Bizkaia

Jaun andreak, lagunok:

Bizkaiko Ahalduen Nagusi legez, Bilboko Institutuan Euskeraren Katedra sortarazi zaneke mendeurrena ospatzeko Euskaltzaindiak antolatutako eginkizun honi amaiera emotea jagokit. Eta orain arte berba egin dabenen/dozuenon hitzaldi bikainak entzun eta gero, gauza pare bat esaten itxi daidazuela eskatzen dautsuet.

Hasteko, Euskeraren Katedra lortu gurean aurkeztu ziranak ez zirala edonor, guztiontzat ezagun diran Azkue, Arana Goiri eta Unamuno baina. Hiru gizon ospetsu eta apartekoak ziran, euren arteko antzik bakoak, bata filologoa eta besteak politikoa eta filosofoa. Eurak izan ziran orduan "Probintziala" zan Bizkaiko Aldundiak sortutako Euskeraren Lehengo Katedrari ospe ona emon eutsenak.

Eta bigarrenez, katedra barria lortzeko ahaleginak egiten ebiltzanean Resurreccion jaunaren eta Miguel jaunaren artean egon zan lehia, konkordialari eta periodistak maneskeriz azaldu dauskuela beti. Unamuno beti jo da "nunahiko euskotartzat", Azkue, berriz, baseritartzat.

Nire ustez biek maite eben euskerea, baina bakoitzat bere erara. Unamunok, euskerea hildakotzat jotzen eban, eta hil osteko omena egiten eutson. Azkuek ez eban hori pentsatzen, egite-zalea zan eta euskerea berpiztuko zalakoan egoan.

Gaur egun ikusi geinkenez, Bizkaiko Aldundiak Katedra emoterakoan arrazoia izan ebala ikusi geinke orain, ehun urte igaro eta gero.

Eta Unamuno eta Jugo-tar Miguel jauna gaur egun bizirik egongo balitz, Azkue-tar Resurreccion Maria jaunak esaten ebana egia zala ikusiko leuke.

Dana dala, Unamunok, *Eco de Bilbao* delakoan egin barik egoan *Euskal Hiztegiari* buruz idatzi ebanean, Azkue eta beronen lana goratu ebazan. Idatzitakoa hau da: “un diccionario tal y como lo imaginamos, que sirva de punto de partida a las futuras investigaciones acerca del vascuence y ofrezca a los doctos un texto de información, no puede ser obra individual. Es tarea superior a las fuerzas medias de un hombre el ir recorriendo pueblo por pueblo y valle por valle el pueblo vasco, tanto el español como el francés, para recoger cuidadosamente el caudal de voces de que se sirven los que hablan vascuence.

Nadie desconocerá que si la obra ha de ser lo más completa posible, tiene que ser colectiva la labor de acarreo e información.”

Hori izan zan Azkuek egin ebana. Euskal Herri guztitik ibili zan, herriz herri, bera bakarrik, euskera aztertzen, erraldoien lana eginaz. Sekulako lan hori eginaz, Azkuek, ordutik hona egin diran ikerketetarako oinarriak jarri ebazan.

Gauza gehiago esan gura neukez, baina azkena emongo dausat hitzalditxo honi barri bere lehen berba egin dozuenoi eta etorri zarenoi eskerrak emonez.

Señoras, señores, amigos:

Como Diputado General de Bizkaia, me toca poner fin a este solemne acto, tan oportunamente organizado por Euskaltzaindia para conmemorar el centenario de la creación de la Cátedra de Euskera en el Instituto de Bilbao. Y tras las magistrales intervenciones de quienes me han precedido en el uso de la palabra, os ruego me permitáis añadir algunas reflexiones personales, que necesariamente han de ser muy sencillas y breves.

En primer lugar, impresiona el hecho de que un acontecimiento tan decisivo para el porvenir del euskera quedara fijado en nuestro espacio histórico mediante tres coordenadas cartesianas con nombre propio: Azkue, Arana Goiri y Unamuno. Porque no son tres nombres cualesquiera, sino que pertenecen a otras tantas personalidades excepcionales, dispares y encontradas entre sí... que determinan, por decirlo de alguna manera, todo “el volumen” del histórico hecho, al conferir a la primera cátedra de euskera creada por la Diputación (entonces “Provincial”) de Bizkaia sus tres dimensiones esenciales: filológica, filosófica y política.

En segundo lugar, llama siempre la atención el nada sutil maniqueísmo con el que algunos historiadores y periodistas han solido presentarnos la tensión interna que enfrentó a Don Resurrección y Don Miguel cuando ambos trataban de poner su pie en la tarima de la nueva



cátedra. Y más aún, los trascendentales dilemas biográficos que se han pretendido establecer definiendo a Unamuno como “vasco universal”, mientras con la otra mano ataban al cuello de Azkue la cadena destinada a los fieles guardianes del caserío.

Siempre he pensado que la universalidad está muy lejos de significar que, por querer ser “de todos los sitios”, no se es “de ninguna parte”. Todo lo contrario, tanto más universal será el hombre cuanto más profundamente prendidas tenga las raíces en su propia tierra. Condición ésta que cumplieron, de forma distinta pero en grado igualmente destacado, tanto Azkue como Unamuno.

Volviendo a 1888, yo creo que ambos candidatos a la Cátedra de Euskera amaban nuestra lengua, si bien cada uno a su estilo. Y hasta me atrevería a establecer la diferencia afirmando que el amor de Unamuno tenía matices funerarios de homenaje póstumo (eso sí, con muy solemnes oficios, campanas y entierro de primera), mientras que el de Azkue alimentaba una esperanza de resurrección más realista y creativa.

Sin entrar —repito— en el juego de los maniqueísmos a que antes aludía, sí que deseo proclamar sin ambages la alegría de que, hace ahora cien años, en la balanza de aquella memorable oposición hubiera pesado más el platillo de la esperanza que el de la gloria filológica de las lenguas muertas ¿O acaso el siglo transcurrido desde entonces no ha dado la razón a la Diputación de Bizkaia?

¡De verdad me gustaría que Don Miguel de Unamuno y Jugo pudiera levantar hoy la cabeza en su tumba para que, a la vista del actual renacimiento del Euskera, decidiese por fin romper el extraño silencio en que envolvió, durante toda su vida, la personalidad de su noble contrincante, Don Resurrección María de Azkue!

Paradójicamente —itodo se convierte en paradoja en las manos de nuestro Rector de Salamanca!— el mejor elogio, el más cumplido reconocimiento a la labor de Azkue, su más certera y exacta alabanza, brotó precisamente de la pluma de Unamuno. En efecto, exponiendo éste en 1893 sus ideas sobre el entonces “todavía soñado” Diccionario Vasco, escribe en un artículo publicado en el *Eco de Bilbao*: “Un diccionario tal y como lo imaginamos, que sirva de punto de partida a las futuras investigaciones acerca del vascuence y ofrezca a los doctos un texto de información, no puede ser obra individual. Es tarea superior a las fuerzas medias de un hombre el ir recorriendo pueblo por pueblo y valle por valle el pueblo vasco, tanto español como francés, para recoger cuidadosamente el caudal de voces de que se sirven los que hablan vascuence. Nadie desconocerá que si la obra ha de ser lo más completa posible, tiene que ser colectiva la labor de acarreo e información”.

Como veis, se trata de una impresionante anticipación profética en la que, con sólo sustituir la palabra “colectiva” por su contrario, “solitaria”, descubrimos al humilde clérigo lekeitiarra “recorriendo pueblo por pueblo y valle por valle el pueblo vasco...” para legarnos después, como fruto de una labor “individual” de gigante, esos “puntos de partida a las futuras investigaciones” que son el *Diccionario*, la *Morfología* y el *Cancionero*, por no citar más que tres de las grandes piedras labradas que componen la peana del monumento que la gratitud de los vascos ha erigido a Azkue muy dentro del corazón.

Muchas más cosas quisiera deciros, pero debo poner fin a mis palabras, a fin de que prevalezcan en vuestra memoria las que, tan magistralmente preparadas, hemos escuchado antes, y yo ahora quiero agradecer.

Eskerrik asko, bada, danoi.